

<https://kramerius-vs.nkp.cz/view/uuid:2adb0c00-f448-11e6-abeb-005056827e51?page=uuid:485f6af0-062c-11e7-97b4-5ef3fc9ae867>

https://www.law.muni.cz/sborniky/dny_prava_2009/files/prispevky/tvorba_prava/Balik%20Stanislav_1225.pdf

Balík, S. – Balík, S. ml: *Nizám-al Mulk o nalézání a výkonu spravedlnosti*, in: M. Frýdek, J. Tauchen (eds.), *Pocta Karlo Schellemu k 60. narozeninám Ostrava-Přívaz: KEY Publishing s. r o., 2012, str. 127-132. ISBN 978-80-7418-144-3*

Milá příležitost přispět do sborníku k životnímu jubileu doc. JUDr. Karla Schelleho, CSc. nás zákonitě přivedla k otázce, jakému tématu se zde budeme věnovat.

Jubilant patří k právním historikům se širokým záběrem odborného zájmu, je pedagogem, vědcem i praktikujícím advokátem, zabývá se mimo jiné dějinami justice a právnických povolání. S přihlédnutím k těmto charakteristikám jsme zvolili téma dotýkající se nalézání a výkonu spravedlnosti.

Dnešní – z našeho pohledu poněkud nešťastná – situace v oblasti financování vysokých škol a vědeckého výzkumu vede nezdědka autory k tomu, aby se věnovali takzvaným aktuálním tématům, grantům a publikační činnosti k vykazání v systému RIV. Rok předcházející datu životního jubilea Karla Schelleho byl na poli právní historie takto poněkud vnuceně nasměrován zejména k oslavám dvoustého výročí Všeobecného občanského zákoníku, kvůli čemuž nás k tomuto výročí pořádané konference a chystané publikace poněkud odvedly od našich milých mimoevropských právních dějin.

Jubilejní sborník má výhodu v tom, že přispěvatelé nemusí psát o tématech do jisté míry diktovaných okolnostmi, dává naopak příležitost představit jubilantovi a jeho přátelům téma, o němž se píše s radostí a potěšením. Od našeho exkursu do konce 11. století si pak slibujeme, že tyto pocity, které nás provázely nad textem tohoto příspěvku, přeneseme i na jubilanta.

X X X

Spis vezíra seldžuckých sultánů Alp Arslana a Džalaluddína Malikšáha Abu Aliho al-Hasana al-Tus Nizáma al-Mulka (1018-1092) *Sijásatnáme* čili *Knih o vládě* je připomínán jako dílo náboženské, státovědecké a právně teoretické¹, je „persky psanou knihou o vladaření (*Sijásatnáme*), svodem vezírské praxe“², patří k „žánru, kterému se někdy říká „zrcadlo princů““³ a „představuje nejen vzácnou památku klasické perské prózy, nýbrž i

¹ Srv. např. RAZVI, S. Rizwan Ali, „Nizam al-Mulk Trust“ his Contribution to Statecraft, political Theory and the Art of Gouvernement. Karachi: University of Karachi, 1977.

² Srv. TAUER, Felix, Svět islámu. Jeho dějiny a kultura. Praha: Vyšehrad, 1984, str. 131.

³ Srv. HOURANI, Albert, Dějiny arabského světa od 7. století po současnost. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2010, str. 151.

významný politický dokument, podávající kritický obraz sociálních poměrů v Saldžukovské říši jako věrné zrcadlo doby.“⁴

V dalším našem výkladu se pokusíme stručně přiblížit dobu, v níž Nizám al-Mulk žil a tvořil, představit jeho citovaný spis *Kniha o vládě čili Pravidla pro krále*⁵ a zaměřit posléze pozornost k těm pasážím, pro něž považujeme Nizám al-Mulkův text též za sbírku praktických právnických případů či - řečeno s jistou nadsázkou - v podstatě sbírku dobové judikatury. Na několika vybraných příkladech pak necháme nahlédnout do oblasti aplikace práva, nalézání a výkonu spravedlnosti v seldžukové říši v 11. století.⁶

X X X

Knihu o vládě započal Nizám al-Mulk psát dvacet let poté, kdy vojska Alp Arslana porazila roku 1071 v bitvě u Manzikertu armádu byzantského císaře Romana Diogena, samotný císař byl zajat a v Byzanci nastal politický kolaps.⁷

Kromě toho, že Seldžukové takto pokořili Byzanc, ovládli již před ní a záhy po této pro další rozmach jejich říše důležité bitvě celou řadu území od střední Asie až po Sýrii a Palestinu. Ačkoliv jejich říše se stala novou velmocí na většinou obsazeném území, byli Seldžukové ve srovnání s obyvatelstvem dobytých zemí na podstatně nižší úrovni. Tato okolnost vedla k tomu, že se inspirovali muslimsko-perskou kulturou a do značné míry ji převzali.⁸

Seldžukové předně převzali islám, jako sunnité uznávali bagdádského chalífu. Tak, jako to zůstalo obvyklé i později v osmanském období, bylo možné, aby i nejvyšších funkcí v jejich státech dosahovali příslušníci jiných národností. Nebránili se využití především perského vzoru organizace státu, a tedy i zapojení perských a persky píšících učenců.

Nizám al-Mulk pocházel z úřednické rodiny, jeho otec byl výběrčím daní a pracoval již v administrativě ghaznovské říši⁹, později přešel do služeb Seldžuků. Sám Nizám al-Mulk

⁴ Srv. ŠTOLBOVÁ, Eva, Nezámolmolk a „řád říše“ Saldžukovců, *Nový orient* č. 6/1962, str. 133.

⁵ Při citacích a práci s pramenem vycházíme ze anglického překladu, in: *The Book of Government or Rules for Kings. The Siyar al-Muluk or Siyasat-nama of Nizam al-Mulk. Translated from the Persian by Hubert DARKE.* London - New York: Routledge, 2002.

⁶ Srv. i BALÍK, Stanislav ml., Hlava státu za feudalismu – turecký sultán. *Společenské vědy ve škole* č. 10/1987-8, str. 295-298; BALÍK, Stanislav, BALÍK, Stanislav ml., *Právní dějiny evropských zemí a USA (stručný nástin)*. 4. rozšířené vydání. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s. r. o., 2010, str. 132-135.

⁷ Srv. blíže OSTROGORSKY, George, *History of the Byzantine State*. Oxford: Basil Blackwell, 1980, str.343-345.

⁸ Blíže srv. též ŠTOLBOVÁ, Eva, Nezámolmolk a „řád říše“ Saldžukovců, *Nový orient* č. 6/1962, str. 132.

⁹ Zde nutno poznamenat, že ve středověké Ghazně byla významná knihovna a že v ghaznovské říši vznikala významná historická a pro vladaře psaná díla, mezi nimiž vynikla *Kniha králů (Šáhnáme) Abú-l-Kásima Ferdousiho*. Blíže viz VOGELANG, Willem, *Dějiny Afghánistánu*. Praha: Grada Publishing, a. s., 2010, str. 197-198. O dějinách perské literatury podrobně též RYPKA, Jan, *Dějiny perské a tádzické literatury*. Praha : ČSAV, 1956.

začínal jako poradce Alp Arslana, posléze se stal vezírem a zůstal jím i za vlády následujícího sultána Malikšáha.¹⁰ Po celou dobu Malikšáhovy vlády byl Nizám al-Mulk sultánovou pravou rukou. Radil panovníkovi v záležitostech politických a správních, stál i u zrodu bagdádské univerzity. Právě při cestě do Bagdádu byl Nizám al-Mulk v roce 1092 zavražděn. Pozadí úkladné vraždy je obestřeno otázníky, mezi Nizám al-Mulkovy nepřátele patřili jistě příslušníci sekty asasinů, nevylučuje se ani, že vrahem mohl být sám Malikšáh.¹¹

x x x

Knihu o vládě napsal Nizám al-Mulk v letech 1091-1092, posmrtně ji zřejmě doplnil dvorní písař Mohammed Maghrebí.

Knihy je rozdělena do prologu a padesáti kapitol. Autor do ní vložil mnoho cenných zkušeností a názorů na správu říše.

Zcela mimořádnou pozornost měl podle Nizám al-Mulka věnovat sultán záležitostem víry. Panovník tak měl dbát poučení od znalců náboženství a práva, měl zajistit, aby pokud možno všichni, kteří působili ve státním aparátu, byli muslimové, a jednou z nejdůležitějších jeho povinností byla ochrana víry.

Jednotlivé kapitoly jsou kromě otázek náboženských věnovány organizaci a chodu panovníkova dvora, státní pokladny a reprezentaci, pravomocem a postavení soudců, výběrčích daní a různých úředníků, tajné službě, vojsku, vojensko-lennímu systému, organizaci práce otroků a celé řadě každodenních záležitostí. Závěrečné kapitoly pojednávají o kacířských hnutích, zejména těch, která usilují o rozvrat a jejichž programem je povstání.

O postavení soudců je pojednáno v šesté kapitole, *„týkající se soudců, kazatelů a cenzorů a důležitosti jejich činnosti“*.

Hned úvod této kapitoly evokuje současnou diskuse o soudcovské nezávislosti, podmínkách pro jmenování soudce a soudcovské etice:

„Je nezbytné mít k dispozici veškeré informace o každém jednotlivém soudci v zemi. Ti, kteří jsou vzdělaní, zbožní a nechamtiví, by měli být ponecháni v jejich funkci, a všichni, kteří takoví nejsou, by měli být propuštěni a ctihodné osoby by měly být dosazeny na jejich místo. Nechť každému z nich se vyplácí odměna odpovídající jeho postavení, aby neměl žádnou omluvu pro nepoctivost. Toto je velmi důležitá a citlivá věc, protože mají pravomoc nad životy a majetkem muslimů. Pokud některý soudce vynese rozsudek svévolně nebo z hrabivosti nebo zloby, jiní soudci musí posoudit rozsudek a informovat o tom krále; onen soudce potom musí být propuštěn a potrestán.“¹²

Nizám al-Mulk pak popisuje perský obyčej, podle něhož bylo možné žalovat i krále, jehož věc se pak dostala na pořad jako první. Soudce byl králem vyzván, aby soudil nestranně a bez

¹⁰ Srv. The Book of Government or Rules for Kings. The Siyar al-Muluk or Siyasat-nama of Nizam al-Mulk. Translated from the Persian by Hubert DARKE. London - New York:Routledge, 2002, str. IX-X.

¹¹ Srv. i ŠTOLBOVÁ, Eva, Nezámolmolk a „řád říše“ Saldžúkovců, Nový orient č. 6/1962, str. 133.

¹² Srv. The Book of Government or Rules for Kings. The Siyar al-Muluk or Siyasat-nama of Nizam al-Mulk. Translated from the Persian by Hubert DARKE. London - New York:Routledge, 2002, str. 42.

zřetel na to, že rozhoduje v králově věci. Rozhodnutí pak bylo vyhlášováno veřejně. Pokud žalobce nebyl úspěšný, respektive krále falešně obvinil či neprokázal svá tvrzení, byl přísně potrestán.

„Správnou cestou pro krále, jak uznat Boží milost, je dohlížet na své poddané, konat nad nimi spravedlnost a chránit je před utlačovateli. Pokud je král tyranem, ve všech jeho zemích se začne projevovat tyranie; stanou se zapomětlivými Boha a nevděčnými za Jeho štědrost,“¹³ radil sultánovi i jako nejvyššímu soudci Nizám al-Mulk.

X X X

Nizám al-Mulk vycházel při psaní *Knihy o vládě* z celé řady pramenů a zdrojů. Na předním místě stojí samozřejmě Korán a další prameny islámského práva, kromě toho celá řada náboženských spisů, a jak ukazuje i připomínka perského obyčeje, prameny perské, ale též arabské. Jednalo se přitom neztídka o pojednání etického rázu.

Pro poznání právní kasuistiky či judikatury stojí za pozornost především historiky o minulých či soudobých událostech, anekdoty a dlouhá vyprávění.¹⁴ Z těchto pasáží jsme si dovolili vybrat několik příkladů.

V šesté kapitole je zařazen „*Příběh o opilosti Aliho Nuštgina*“.

Sultán Mahmúd měl celou noc popíjet právě ve společnosti svých dvou generálů Aliho Nuštgina a Muhammada Arabiho. Po celonoční pitce byl Ali Nuštgín silně opilý a žádal sultána, aby směl jít do svého domu. Sultán Aliho varoval, aby se v tomto stavu za denního světla neukazoval na tržišti a nabízel mu, aby zůstal raději ukryt v paláci do večerní modlitby. Připomínal mu, že cenzor, v jehož pravomoci je dohled nad pořádkem, by jej mohl uvěznit a nechat zbičovat. Když však Ali trval na svém, vyzval služebníky, aby Aliho nechali odejít.

Generál nasedl na koně a se svojí družinou jel opilý přes město. Na tržišti narazil skutečně na cenzora s jeho oddílem. Ten, aniž by se zalekl toho, že Ali Nuštgín byl uznávaným velitelem padesáti tisíc mužů, nechal své muže sundat generála z koně a dříve, než kdokoliv cokoli řekl, mu uštědřil čtyřicet ran holí. Zbitého generála pak vezli jeho lidé městem, on přitom stále opakoval: „*To se stane každému, kdo neuposlechne sultánovo nařízení.*“

Příběh měl dokumentovat, že pro všechny platí stejná pravidla, a nic na tom nezměnilo to, že „*cenzor byl turecký eunuch*“, byť i „*starý a ctihodný, který si osvojil mnoho práv během své dlouhé služby.*“ Sultán, který se o potrestání generála dozvěděl, se mu následující den měl důvod posmívat.

„Vzhledem k tomu, že pravidla pro veřejnou správu a disciplína byly v zemi pevně zakotveny, vydala se justice směrem, o němž jsme podali zprávu,“ uzavírá příběh Nizám al-Mulk.¹⁵

¹³ Srv. The Book of Government or Rules for Kings. The Siyar al-Muluk or Siyasat-nama of Nizam al-Mulk. Translated from the Persian by Hubert DARKE. London - New York:Routledge, 2002, str. 43.

¹⁴ Podrobněji o těchto pramenech a literárních formách srv. The Book of Government or Rules for Kings. The Siyar al-Muluk or Siyasat-nama of Nizam al-Mulk. Translated from the Persian by Hubert DARKE. London - New York:Routledge, 2002, str. XV-XVIII.

X X X

Příběh, vypovídající mimo jiné o vynikající sultánově vyšetřovací taktice, přináší třináctá kapitola pod názvem „*Příběh o sultánu Mahmúdovi a nespravedlivém soudci*“.

Žalobce tvrdil, že před cestou do Hindustánu si uložil u soudce do depozita v zeleném uzavřeném a zapečetěném měšci 2.000 dinárů. Při cestě byl oloupen a přišel o vše, co měl u sebe. Po návratu si vyzvedl u soudce svůj měšec, když jej však ve svém domě odpečetil a otevřel, našel místo zlatých falešné měděné mince.

Soudce se bránil tím, že mu žalobce neukázal před uschováním obsah měšce, žalobce se však dovolával Alláha a prosil sultána o pomoc, neboť se ocitl zcela bez prostředků.

Sultán poskytl poškozenému přístřeší a stravu a několik dnů přemýšlel o tom, jak věc za situace, kdy zde stálo tvrzení proti tvrzení, rozhodnout. Rozhodl se nakonec pro postup, který lze jistě z dnešního pohledu označit za poněkud nelegálně získaný důkaz.

Sultán poškodil nožem jiný měšec a nastražil jej ve svém letním paláci. Muž, který měšec při úklidu našel poškozený, měl obavu ze sultánova podezření, a tak po poradě vyhledal nejschopnějšího opraváře ve městě, který měšec slíbil za půl dináru obratem opravit.

Sultán poté, kdy našel měšec opravený, udeřil na svého služebníka, ten prozradil svého opraváře, jehož sultán rovněž vyslechl a dozvěděl se, že u téhož řemeslníka nechal soudce opravit zelený purpurový měšec.

Zbývalo předvolat soudce a usvědčit jej. Sultán soudci mimo jiné řekl:

„Jsi starý muž a učenec. Dal jsem ti pravomoc a svěřil rozhodování o životech a majetku muslimů. Věřil jsem ti a upřednostnil tě. Není ve městech a provinciích dva tisíce mužů, kteří jsou vzdělanější než ty, ale bez zaměstnání? Je tedy spravedlivé, abys konal lživě a neplnil povinnosti depozitáře tím, že si neprávem přisvojiš muslimův majetek a připravíš jej o něj?“

Při konfrontaci se sultánovým služebníkem a řemeslníkem se soudce pod tíhou důkazů doznal. Dva tisíce dinárů byly vráceny, po přímlovách byl soudci s ohledem na jeho věk a vzdělání změněn trest smrti na pokutu ve výši 50.000 dinárů. Soudce byl zbaven funkce a již nikdy více se ke své profesi nevrátil.

Nizám al-Mulk zařadil tento příběh do kapitoly s názvem „*O poslání zvěďů a jejich využití pro dobro země a lidu*“. Sám připouští, že různí panovníci mohou mít různé metody jak vykonávat spravedlnost a pomoci utlačovaným, aby se tito domohli svých práv.¹⁶ V moderní terminologii by se dalo v daném případě mluvit o období policejní provokace.

X X X

¹⁵ Srv. The Book of Government or Rules for Kings. The Siyar al-Muluk or Siyasat-nama of Nizam al-Mulk. Translated from the Persian by Hubert DARKE. London - New York:Routledge, 2002, str. 45-46.

¹⁶ Podrobněji srv. The Book of Government or Rules for Kings. The Siyar al-Muluk or Siyasat-nama of Nizam al-Mulk. Translated from the Persian by Hubert DARKE. London - New York:Routledge, 2002, str. 83-87.

V páté kapitole je pojednáno „ o nabyvatelích půdy a vyšetřování jejich nakládání s rolnictvem“.

Nizám al-Mulk i v této kapitole projevil svůj smysl pro ochranu lidských a základních práv, zejména pokud jde o nedotknutelnost či ochranu vlastnického práva.

V „Příběhu o spravedlivém králi“ je za vzor dáván Nuširván Spravedlivý. Ten se v jednom z příběhů zastal ženy, jejíž rodina byla vyhnána ze svého pozemku vojenským velitelem v Azerbájdžánu, který chtěl pozemek využít ke stavbě paláce se zahradami.

Panovník si nechal od shromáždění dvořanů a kněží popsat rozsah velitelova majetku a uložil krutý trest:

„Nařizuji vám okamžitě stáhnout kůži z jeho těla, hodit jeho tělo psům, kůži napéčovat slámou a vyvěsit ji na bráně paláce.“

Trest měl posloužit jako výstraha, panovník zároveň bohatě odškodnil ženu a upozornil na to, že trest nepokládá za bezohledný a že napříště se v jeho paláci vždy dovolá práva ten, který je nespravedlivě utiskován.¹⁷

X X X

Nizám al-Mulk nejednou na konci jednotlivých kapitol dodává, že uvedené případy jsou pouze výčtem demonstrativním. Podle výběru osob panovníků můžeme říci, že se velmi často nejedná o panovníky seldžucké, naopak jde o vládce perské, ghaznovské a další. Vzor aplikace persko-muslimských norem je rovněž evidentní.

Také my nemůžeme než volit pouhý úzký výběr příkladů, takže uzavřeme kasuistiku případem, který dokumentuje, jak Nizám al-Mulk chápal důležitost právní jistoty, a to v dané věci se zřetelem k cizincům.

V devětačtyřicáté kapitole přináší „Příběh o Mas'ud ibn Mahmúдови a jeho dluhu“.

Mas'ud byl synem a nástupcem sultána Mahmúda. Jednoho dne si na něj u sultána stěžoval cizí obchodník, že mu Mas'ud dluží 60.000 dinárů. Na prvou výzvu sultánův syn zaplatil 20.000 dinárů a požádal věřitele o třídenní posečkání. To se nelíbilo jeho otci, který synovi pohrozil, že jej postaví před soud, nebude-li plnit ihned. Syn si urychleně opatřil peníze a svému věřiteli zaplatil.

Nizám al-Mulk mohl konstatovat, že to vedlo k tomu, že poté, kdy se zpráva o tom roznesla po světě „obchodníci z Číny, Cathay, Egypt a Adenu počali do Ghazny přinášet všechno nejvybranější zboží na světě.“¹⁸

X X X

¹⁷ Podrobněji srv. The Book of Government or Rules for Kings. The Siyar al-Muluk or Siyasat-nama of Nizam al-Mulk. Translated from the Persian by Hubert DARKE. London - New York:Routledge, 2002, str. 38-40.

¹⁸ Podrobněji srv. The Book of Government or Rules for Kings. The Siyar al-Muluk or Siyasat-nama of Nizam al-Mulk. Translated from the Persian by Hubert DARKE. London - New York:Routledge, 2002, str. 241-242.

Před úplným závěrem učiníme stručnou komparatistickou poznámku.

Nizám al-Mulk psal o období, které ve střední Evropě prožil a o necelých dvacet let později popsal náš kronikář Kosmas. Zdá se nám i *prima vista*, že nelze porovnávat nesrovnatelné.

Četba *Knihy o vládě* je v každém případě zajímavá a inspirativní. Opět se ukazuje, že mimoevropské národy, civilizace, státy a právníky jakémkoliv doby nelze podceňovat. Nizám al-Mulkův spis svědčí o tom, že autor byl vzdělaný, sečtělý, zkušený, literárně zdatný, vtipný a přemýšlivý právník a státník.

Škoda, že tento významný pramen, který lze charakterizovat i jako sbírku judikátů či právníkou učebnici, není dosud přeložen do českého jazyka. Troufáme si tvrdit, že by v právnícké obci jistě našel čtenáře i ty, kteří by si jej rádi pořídili do knihovny.

Karlovi Schellemu, jehož považujeme právě za jednoho z takových čtenářů a zájemců, přejeme do dalších let vše dobré.

Balík, S.: Osnova Ústavy nezávislé Arménie Šamira a Akona Šamirjanových z let 1773-1788, in: M. Kokeš, I. Pospíšil(ed.), In dubio pro libertate. Úvahy nad ústavními hodnotami a právem. Pocta Elišky Wagnerové u příležitosti životního jubilea. Masarykova univerzita/Nakladatelství/Brno 2009, str. 23-32. ISBN 978-80-210-4837-9.

Výzva pořadatelů tohoto sborníku, abych do něj přispěl dle mého uvážení tématicky vcelku libovolným článkem napsaným k počtě a životnímu jubileu místopředsdkyně Ústavního soudu ČR a významné české konstitucionalistky Elišky Wagnerové, mne mile potěšila.

Téma, které jsem si pro tuto příležitost zvolil, není arciť vybráno náhodně a bez vztahu k jubilatnce.

Předně, Elišku Wagnerovou jsem sice z dřívějšíka již osobně znal, první vzpomínka na setkání s ní po mém příchodu na Ústavní soud se však váže k Arménii. Vrátil jsem se tehdy z Jerevanu, kde jsem se zúčastnil schůzky expertů přizvaných Radou Evropy k přípravám chystaného arménského zákona o advokacii¹⁹, Elišku Wagnerovou tam naopak právě čekala účast na konferenci spolupořádané Benátskou komisí Rady Evropy a Ústavním soudem Arménské republiky.

Za druhé. V následujících letech jsme s jubilantkou při rozhodování Ústavního soudu nespočetněkrát hlasovali jak v plenárních tak v senátních věcech, na stejné straně i proti sobě. Vzpomínám si, jak jsme jednou byli společně přehlasováni a pak každý psali samostatně své odlišné stanovisko. Tehdy jsem použil mimo jiné i klíčová slova Arménie, Matenadaran, kláštery,

¹⁹ Srv. S. Balík (ml.), Arménie: Příprava zákona o advokacii, Bulletin advokacie č. 10/2004, str. 103-104.

arménská církev²⁰. Věděl jsem, že píši i pro někoho, komu narážka na arménskou variantu poměru státu a církve vyjádřenou v čl. 8 odst. 1 platné arménské Ústavy z 5. července 1995 ve znění změn přijatých referendem dne 27. listopadu 2005 slovy: „Republika Arménie uznává výlučné historické poslání Arménské apoštolské svaté církve jako národní církve v duchovním životě arménského národa, v oblasti rozvoje jeho národní kultury a pro zachování národní identity,“²¹ nebude cizí...

Konečně je tu téma samotné. Sborník z oboru právní vědy by podle mého názoru nebyl úplný, chyběl-li by příspěvek právněhistorický. Dovolím si v této souvislosti ocitovat slova zvěčnělého profesora Jaromíra Kincla, že cílem studia právních dějin je „sebrat co nejbohatší konkrétní faktický materiál, který by mohl být východiskem pro zobecnování – nejdříve v rámci určitého státního útvaru, později pro stát a právo vůbec.“²² Mnohé právní památky vzniklé v mimoevropských zemích²³, jakož i právní dějiny národů Asie, Afriky a Latinské Ameriky²⁴, s nimiž jsem měl možnost se podrobněji seznámit, mne přesvědčily o tom, že mohou být pro právníka, historika či právního historika cennou inspirací anebo alespoň zajímavým a nepodcenitelným cílem badatelského zájmu.

Přejdeme tedy nyní z naznačeného pohledu k věci samé.

x x x

Osnova Ústavy nezávislé Arménie Šamira a Akona Šamirjanových (dále jen „Osnova“) z let 1773-1788 se nikdy nestala platnou Ústavou.

Zákonitě se především naskýtá otázka, zda autoři osnovy psali text pro hypotetickou kdesi až v dálné budoucnosti vytvořenou nezávislou Arménii jako text více méně akademický nebo zda měla osnova v dobových souvislostech alespoň minimální reálnou naději stát výchozím textem pro dobového ústavodárce.

Prvá varianta by se nabízela již jen ze samotných hraničních letopočtů. Nelze přehlédnout, že v prosinci 1773 proběhlo slavné Bostonské pití čaje, 4. července 1776 byla vyhlášena nezávislost a 17. září 1789 byla na konventu ve Filadelfii přijata Ústava Spojených států amerických.

Pro arménský národ je typická po většinu arménských dějin trvajících diaspora. Zákonitě si pak ten, kdo by se spokojil s hypotézou pouhého plagiátorství, připomenul, že velmi početná a jistě i vlivná arménská komunita v té době žila v Severní Americe.

Oponenti této zjednodušující úvahy mají jako první protiargument k dispozici již samotné místo vzniku Osnovy.

²⁰ Srv. odlišné stanovisko soudce S. Balíka (ml.) k nálezu Ústavního soudu ČR sp. zn. Pl. ÚS 2/06 (č.10/2008 Sb.).

²¹ Srv. např. rusko-anglicko-německou publikaci *Verfassungen von Armenien, Aserbajdschan und Georgien*, in: *Rechts- und Justizreform in Südkaukasus. Materialiensammlung Nr. 27*, Jerewan 2007, str. 59, 147, 271.

²² Srv. J. Kincl a kol., *Všeobecné dějiny státu a práva*, Praha 1983, str. 5.

²³ Srv. např. S. Balík (ml.), *Maximy vezíra Ptahotepa-starověký etický kodex úředníka*, in: *Principy dobré správy*, Brno 2006, str. 21-26; S. Balík, S. Balík ml. „Arthašastra“Kautilji o sádash, sędziach i postępowaniu sądownym, in: *Świat, Europa, Mała Ojczyzna. Studia ofiarowane Profesorowi Stanisławowi Grodziskiemu w 80-lecie urodzin*, Bielsko-Biała (v tisku).

²⁴ Blíže srv. S. Balík, S. Balík ml., *Právní dějiny mimoevropských zemí (stručný nástin)*. 2. rozšířené vydání), Plzeň 2006.

Významná komunita Arménů žila v 18. století i v Indii. Arméni již v r. 1686 uzavřeli dohodu s britskou Východoindickou společností, arménským obchodníkům se na indické půdě dařilo a těšili se i přízni místních vládců.²⁵

V Madrasu, kde otec Šamir a syn Akon Šamirjanové Osnovu tvořili, žila v té době početná skupina arménských intelektuálů, podporujících myšlenku arménské nezávislosti a obrození arménského národa. Sám Šamir Šamirjan tu v r. 1772 založil tiskárnu, druhou arménskou tiskárnu tu založil v r. 1789 redaktor pravidelného arménského měsíčníku Azdarar vydávaného od r. 1794 Harutjun Šmavonjan. V Šamirjanově tiskárně byl již v r. 1772 vydán spis Movsese Bagramjana Nový sešit, který se nazývá Svatá kniha (arm. Nor tetrak, vor koči hordorak), obsahující mj. i výzvu: „Je třeba se sebrat a pomocí zbraní získat svobodu a politickou nezávislost!“²⁶

Volání po svobodě a politické nezávislosti, jímž žila ve třetí čtvrtině 18. století arménská komunita v Indii, navazovalo na výzvu samotné hlavy arménské církve a aktivity dalších arménských komunit.

Arménský katolikos Hakob Šamacheci již v r. 1760 dopisem žádal ruského cara o podporu arménského a gruzínského národa. Jeho nástupce Simon Erivanci pokračoval v rozvíjení vztahů s ruským státem.²⁷ Do plánů na vznik samostatného státu i za pomoci Gruzie se zapojily osobnosti arménských intelektuálů, podnikatelů a politiků, např. rodák z Kalkaty Hovseph Emin, majitel továrny na hedvábí v Astrachani Movses Sarafov a též v Moskvě žijící Arméni Hovseph Archatjan a Hovkannes Lazarjan. Právě tyto dva navázali na předchozí projekty spojenectví arménského a gruzínského národa s Ruskem vedoucího posléze až k dosažení kýžené arménské nezávislosti a v r. 1780 předložili carskému dvoru návrh na obnovení arménského státu s hlavním městem Jerevanem.

Arméni měli v té době za sebou Peršany potlačené povstání gruzínského Arména Davida Beka. Rusko za Kateřiny Veliké usilovalo o obsazení Zakavkazska, sympatií Arménů včetně apelací madraské obce na Kateřinu, aby se zasadila o vybojování svobody pro Arménii²⁸, neváhalo využít. Ruský dvůr, jemuž však šlo pouze o vlastní územní zisky, vznik samostatné Arménie ve skutečnosti nepředpokládal. Arménské plány, jež se s odstupem času možná jeví jako naivní a nesplnitelné, tak zůstaly na papíře.

I když na poli diplomatickém Arméni neuspěli, ukazují historické souvislosti zcela jednoznačně, že Osnova vznikla v souvislosti se shora popsányými iniciativami a aktivitami, a tedy nikoliv jako dílo ryze teoretického rázu.²⁹

x x x

Další otázka, kterou je třeba zodpovědět při rozboru textu Osnovy a která úzce souvisí i s úvahami vedenými shora, je otázka, z jakých zdrojů a pramenů vycházeli a jakými byli inspirováni autoři textu Osnovy. Jinými slovy jde o to, zda měly být Ústava a celý právní řád

²⁵ Blíže srv. E. A. Redgateová, *Arméni*, Praha 2003, str. 275.

²⁶ Blíže srv. V. Šaginjan, *Dějiny Arménie od počátku až do roku 2000*, Praha 2001, str. 82-84.

²⁷ Srv. též M. Орманиян, *Армянская Церковь*, Ереван 2005, стр. 94-95.

²⁸ Srv. např. B. Brentjes, *Arménie. Tři tisíce let dějin a kultury*, Praha 1976, str. 142.

²⁹ Srv. i P. Авакян, *Памятники армянского права*, Ереван 2000, стр. 551-569. Zde jsou k dispozici i podrobnější biografické údaje o autorech Osnovy.

nezávislé Arménie „naroubovaný“ podle cizích modelů nebo měly naopak plně reflektovat dosavadní vývoj a prameny arménského práva.

Arménská literatura dospěla k závěru, že Osnova „není odpovědí evropskému právnímu myšlení, ale souborem závěrů národních církevních koncilů...a též bohaté aktivity Hovhannese Odznetsiho, Hovhannese Sarkavaga, Davida, syna Alavkova, Mchitara Goše, Nersese Šnorhaliho, Nerese Lambronatsiho, Smbata Sparapeta a mnoha dalších spoluvůrců arménského společensko-právního myšlení.“³⁰ Jedná se vesměs o osoby arménských právníků-autorů textů významných právních předpisů a arménských právních filosofů.

Pro Armény bylo ve vývoji předcházejícím dobu vzniku Osnovy typické, že jak v období, kdy měli samostatný stát, tak v dobách, kdy žili pod cizí nadvládou či v diaspoře, striktně zachovávali princip personality práva. Znamenalo to, že vztahy mezi Armény byly vždy a všude regulovány arménským právem. Rozhodující vliv si po celou dobu a mezi všemi Armény udržovala arménská církev.

Základem a hlavním pilířem arménského práva od 12. století byl bezesporu tzv. Suděbník Mchitara Goše, který vznikl po r. 1184 v kilikijském arménském království. Autor Suděbníku Mchitar Goš vzal za základní prameny, z nichž čerpal při psaní Suděbníku, biblické zákony obsažené především ve druhé a třetí knize Mojžíšově, církevní zákony přijaté koncily v Efesu a Konstantinopoli a místními arménskými koncily, právo jiných národů, a to křesťanských i např. islámských, a konečně arménské právní obyčeje (hlava X. Suděbníku).³¹

Příklad Suděbníku Mchitara Goše a autorem použitých pramenů ukazuje, že Arméni, proslulí dodnes svojí bohatou knihovnou rukopisů soustředěných nyní v jerevanském Matenadaranu³², nebyli zdaleka izolováni od evropského myšlení a vědy, a to od samých počátků arménského písemnictví přes 12. století až – pro účely úvah o zdrojích Osnovy dodám – po 18. století.³³

Suděbník Mchitara Goše užívali i Arméni žijící v diaspoře. V r. 1519 polský král a litevský velkokníže Zikmund I. potvrdil latinskou verzi Suděbníku jako oficiální právní předpis pro rozhodování ve věcech, jejichž účastníky byli Arméni. Arménská menšina Suděbník v Rzeczypospolitej užívala až do r. 1790, kdy došlo ke zrušení administrativní a náboženské autonomie Arménů. Po dobu aplikace Suděbníku Mchitara Goše tu fungovaly i autonomní arménské soudní orgány.³⁴

Obdobně, i když bez panovníkovy potvrzení *de iure*, užívaly Suděbník Mchitara Goše i další arménské komunity po celém světě.

Suděbník Mchitara Goše pak ovlivnil i další arménské právní památky a také ještě na počátku 18. století gruzínský Zákoník Vachtanga VI.³⁵

³⁰ Srv. G. G. Harutyunyan, *Constitutional culture: The lessons of the history and the challenges of the time*, Yerevan 2005, str. 385 (cituji dle anglického resumé monografie psané v arménštině).

³¹ Srv. i český překlad in: S. Balík, S. Balík ml., *Texty ke studiu právních dějin evropských zemí a USA*, Plzeň 2005, str. 122-124.

³² Srv. i S. Balík (ml.), *Památník arménského písemnictví, Lidová demokracie*, 3. 12. 1985, str. 1.

³³ Srv. např. Г. X. Саркисян, *Видные деятели армянской культуры (V-XVIII века)*, Ереван 1982, *passim*.

³⁴ Blíže srv. např. В. П. Григорян, *История армянских колоний Украины и Польши (армяне в Подолии)*, Ереван 2005, стр. 199-201.

³⁵ Srv. N. Assatiani, A. Bendianachvili, *Histoire de la Géorgie*, Paris 1997, str. 205; J. Karst (ed.), *Code géorgien du roi Vakhtang VI.*, Strasbourg 1934.

Z uvedeného je zřejmé, že otec a syn Šamirjanové Suděbnik Mchitara Goše i další prameny arménského práva včetně arménského práva kanonického znali jako platné právo a že jimi tudíž při psaní Osnovy byli ovlivněni. Na druhé straně nelze přisvědčit názoru, že by nebyli ovlivněni evropskou či severoamerickou právní filosofií.

Osnova upravuje nejen oblast práva ústavního, ale obsahuje i řadu ustanovení práva, jež jsme si v judikatuře Ústavního soudu ČR navykli nazývat právem jednoduchým. Zbývá dodat, že v oblasti práva ústavního jsou markantní cizí vlivy, právo podústavní valnou měrou navazuje na dosavadní arménské právo a arménskou právní tradici. V historické práci nemají být užívána „kdyby“, jedno si však troufnu dát k diskuzi. Kdyby se bývala Osnova stala platnou Ústavou nezávislé Arménie, dostalo by se jí v arménském prostředí jistě většího pochopení, než jakého se nedočkala např. španělská cádizská Ústava z r. 1812...

Přejdeme nyní k textu Osnovy.

x x x

Osnova Ústavy nezávislé Arménie obsahuje v originálním textu psaném ve staroarménštině 521 článků

Systematika Osnovy byla bohužel narušena při překladu do ruštiny, který provedl Ašot B. Chačaturjan.³⁶ S tímto překladem pracoval i autor edice, kterou užívám, Ruben Avakjan.³⁷

Ašot Chačaturjan zkrátil některé pasáže Osnovy, „mající ryze technický charakter“,³⁸ a navíc seřadil jednotlivé části Osnovy tak, aby se z jeho pohledu systematikou více přiblížila moderním ústavám. Edice přináší dvoje číslování, ruský překlad však obsahuje pouze 415 článků nového číslování a není tedy úplný. I když jsou zařazeny i články s vyšším originálním číslováním (nový čl. 415 např. odpovídá původním čl. 450 a 453, apt.), není podle ruského překladu možné v úplnosti rekonstruovat původní text.

Z textu Osnovy, který jsem měl k dispozici, je zřetelné, že Ústava nezávislé Arménie měla obsahovat vedle norem práva ústavního i velké množství norem práva podústavního, a to veřejného i soukromého. Chačaturjanovy zásahy jsou častější v oblasti norem práva podústavního, kde je vidět snahu seřadit vedle sebe normy podle jednotlivých právních odvětví.

Rozsah tohoto příspěvku mi zdaleka neumožňuje přiblížit čtenáři celý obsah Osnovy ve všech detailech. Maje tuto okolnost na zřeteli, zaměřím se především na normy práva ústavního. O právu podústavním bude stručně pojednáno spíše pro zajímavost a pouze velmi demonstrativně.

x x x

³⁶ Srv. А. Б. Хачатурян, Шаамир Шаамирян. Конституция Армении (проект) 1773г.: Армянское уложение законов для управление страной армянской. Москва 1998.

³⁷ Srv. Авакян, Памятники армянского права, стр. 584-640.

³⁸ Srv. Авакян, Памятники армянского права, стр. 584.

Osnova Ústavy nezávislé Arménie předpokládala v čl. 1 vytvoření samostatného státu, Jehož území by zahrnovalo Východní Arménii³⁹, Západní Arménii⁴⁰ a Kavkazskou Albánii. Tento stát měl podle dobového vyjádření daného v čl. 93 (499) Osnovy 24 miliony obyvatel.

Článek 2 Osnovy zaváděl pro vznik arménského občanství princip *iuris terrae*: „Každý člověk, který se narodí v Arménii má čest nazývat se Arménem nezávisle na své národnosti a víře. Je povinen umět mluvit, psát a číst arménsky“.

Podle čl. 3 Osnovy měli být svobodni „všichni lidé žijící v Arménii nezávisle na pohlaví, národnosti a od toho, zda se narodili nebo v ní našli útočiště“. Ustanovení o svobodě bylo v Osnově opakováno několikrát, většinou společně se zákonem obchodu s lidmi (čl. 150, 121 Osnovy).

Arménie měla být republikou. Republiková forma vlády odpovídala Bagramjanovým úvahám o tom, že autokratická monarchie byla jedním z hlavních důvodů ztráty samostatnosti. Podle Bagramjana stát může funkční, stojí-li v čele volená vláda. Osnova nicméně předpokládala i přechod ke konstituční monarchii, zejména pokud by o trůn projevíli zájem „představitelé rodu našeho předka Haika“ nebo potomci rodu Arsakovců nebo Bagratovců (čl. 45/52 Osnovy). Pro takový případ Osnova upravovala nástupnický řád podle principu primogenitury pro mužské i ženské potomky.

Nejvyšším orgánem arménského státu se měl stát parlament nazývaný Dům Arménie. Poslanci Domu Arménie měli být vybíráni volbou kombinovanou s losováním. Podle čl. 15 Osnovy mělo být území Arménie rozděleno do volebních obvodů, z nichž každý mělo tvořit 1200 domů. Každá obec volebního obvodu měla vybrat jednoho kandidáta, z nichž se pak losovali dva kandidáti za jeden volební obvod.

Podle čl. 16/43 Osnovy měli aktivní volební právo všichni občané Arménie, tzn. ženy byly vyloučeny. Volební právo bylo rovné. Pasivní volební právo měli muži arménské národnosti, věřící v Krista, podle „tradicí svaté arménské církve“, narození v Arménii. Předpokládá se, že Arménie byla rozdělena na 338 volebních obvodů, Dům Arménie tak měl mít takto vybraných 676 poslanců, k nim je třeba přičíst jednoho poslance, kterého ve smyslu čl. 13 Osnovy vybrala arménská církev, resp. její patriarcha (*katholikos*) a biskupové, který byl pro hlasování v Domě Arménie vybaven dvěma hlasy.

Volební období bylo tříleté. V tříletých periodách se pak mělo pravidelně vyměňovat složení zákonodárné, výkonné a soudní moci. Voliči mohli poslanci prodloužit funkční období ještě jedné o tři roky. Volby se konaly vždy v prosinci, aby se 6. ledna následujícího roku, tj. podle arménského kalendáře na den Kristova narození, mohla konat ustavující schůze Domu Arménie (čl. 15 Osnovy).

Zvolení poslanci Domu Arménie měli být na ustavující schůzi Domu Arménie rozděleni do dvou skupin, z nich jedna skupina měla nadále vykonávat moc zákonodárnou a druhá moc výkonnou.

Osnova vycházela ze zásady, že všechny mocenské orgány odvozují svoji pravomoc od Domu Arménie. Vyšší úředníci mohli být vybíráni pouze z poslanců Domu Arménie (čl. 16 Osnovy).

39

40

Hlavou státu byl Otec Arménie. Rovněž jeho funkční období bylo tříleté. Osoba Otce Arménie byla vylosována za přítomnosti všech poslanců Domu Arménie řad jeho poslanců. Los obsahoval nápis „Otec Arménie jediný a jedinečný“ (čl. 19/35 Osnovy).

Se souhlasem poslanců z příslušné země Arménie (tj. Východní Arménie, Západní Arménie a Agvanku si Otec Arménie z řad poslanců určil tři správce pro tyto části Arménie.

Otec Arménie měl zastupovat stát navenek, jmenovat a akreditovat vyslance, podepisovat a zrušit smlouvy (čl. 20/238 Osnovy).

Ústava a zákony měly platit pro všechny Armény. „Arméni se stanou jediným stádem s jednou vůlí a zákon bude jejich pastýřem“ (čl. 17 Osnovy).

Při debatě v zákonodárném sboru mohl vystoupit každý poslanec pro i proti návrhu pouze třikrát. Při hlasování stačila prostá většina, Otec Arménie a patriarcha či jeho zástupce po dvou hlasech. Zákon podepisovali Otec Arménie a patriarcha (čl. 18 Osnovy).

Dům Arménie měla jmenovat ministry, soudce státní úředníky, vojenské velitele, vědce, inženýry a další funkcionáře.

Vláda byla třináctičlenná, předseda i její členové byli podle čl. 24 a 25 Osnovy jmenováni na tři roky, titul ministra jim zůstával doživotně.

Obdobně Dům Arménie vybíral na tři roky 25 soudců Nejvyššího soudu Arménie, kteří pak ze svého středu měli vylosovat předsedu Nejvyššího soudu (čl. 26 Osnovy).

„Z nejvíce vzdělaných v oboru historie, řečnictví a práva“ (čl. 27 Osnovy) v řadách poslanců bylo vybíráno 36 osob pro vyšší státní funkce. Tito úředníci, shodně jako velitelé armád v uniformách červených, žlutých a bleděmodrých, jakož i po dvou zástupcích každého velitele a další vyšší důstojníci byli vybíráni pouze na tři roky. Až od nižší hodnosti tisícníka byla hodnost udělována doživotně (čl. 34 Osnovy).

Nástup do funkce měl být spojen s předáním písemného dekretu, předcházela přísaha na Bibli, že vybrané osoby „národností Arméni a příslušníci Svaté arménské církve budou vírou a pravdou sloužit Domu Arménie a zachovávat Ústavu Arménie“ (čl. 38 Osnovy).

Zajímavě jsou formulovány i předpoklady pro výkon funkcí. Mělo se tak např. jednat o „lidi skromné, trpělivé, vysoké morální kvality, statečné, v národu známé a těšící se jeho lásce a úctě“ (čl. 43 Osnovy).

V oblasti základních práv stojí vedle již zmiňované svobody a rovnosti v právech za pozornost např. explicitně vyslovená a textem Osnovy blíže vyložená zásada, že „je povoleno vše, co není zákonem zakázáno“ (čl. 227/365 Osnovy). Osnova zaručuje nedotknutelnost vlastnictví a bezpečnost (čl. 93 Osnovy).

Stát měl podle Osnovy zajišťovat povinnou školní docházku (např. čl. 87 Osnovy), poskytovat podporu v případě nouze či epidemie (čl. 90 Osnovy). Stát měl převzít podporu nemocných, chudých, slepých a starců, které neměl kdo vyživovat. Potřební měli zajištěnu bezplatnou léčebnou péči a bezplatné poskytování léků (čl. 140 Osnovy). Za zvláštní zmínku stojí

ustanovení čl. 143/206 Osnovy o podpoře manželů, kteří mají společně dvacet dětí. Podle čl. 154/127 Osnovy měl Dům Arménie podporovat rozvoj všech umění, zvláště filosofie, astronomie, medicíny, hudby a architektury.

Každý občan Arménie měl mít zaručený přístup k soudu (čl. 68 Osnovy).

Proti průtahům v řízení mělo sloužit ustanovení čl. 167/150 Osnovy, podle něhož měla být trestní věc rozhodnuta do tří měsíců a na konci kalendářního roku měly být rozsouzeny všechny věci, které v tomto roce napadly.

Soudní řízení bylo dvojinstanční (čl. 185/207 Osnovy), v první instanci v trestních věcech mělo být zřízeno porotní soudnictví. Procesní pravidla v řízení před porotou vycházející určitě z anglo-amerického modelu jsou podrobně popsána v čl. 224/505-507 Osnovy. Právo na obhajobu bylo zaručeno.

„Advokát,“ (čl. 206/226 Osnovy).

Osnova na mnoha místech upravovala poměr státu a církve. Podle čl. 83/397 bylo zakázáno „světským orgánům vměšovat se do věcí církve a církvi do světských záležitostí“. Dům Arménie měl u patriarchy svého vyslance (čl. 63/155 Osnovy).

Bylo by možné ještě zmínit i další zajímavé instituty z oblasti ústavního práva, z důvodu rozsahu tohoto příspěvku však nezbývá než zájemce odkázat na text Osnovy.

Krátce nyní pohlédneme na normy jednoduchého práva.

X X X

Osnova přináší řadu ustanovení z oblasti práva veřejného i soukromého, zastoupeno je právo správní, finanční, trestní, občanské a rodinné. Následující ukázky jsou skutečně pouze demonstrativní, vesměs na dokreslení dobového způsobu života Arménů.

Osnova obsahuje podrobnou úpravu živnostenského práva. Mezi živnostníky jsou uvedeni mimo jiné i advokáti a lékaři. Poplatek za vydání živnostenského oprávnění lékaři byl stanoven ve výši pěti dachekanů stříbra, pro advokáta pak jedno sto dachekanů stříbra (čl. 254/441 Osnovy).

Mezi ustanoveními správního práva dominuje úprava stavebního práva. Ulice měst měly být široké alespoň dvacet kroků (čl. 406/254 Osnovy), povinně měly mít názvy (čl. 410/262 Osnovy).

Mělo být dbáno i na čistotu a pořádek. Podle čl. 306/304 Osnovy „každý voják musí udržovat v čistotě svoji uniformu a vlasy“. Podle čl. 166/148-149 Osnovy „vězňice v Arménii musí být udržovány v čistotě, aby nemohly způsobit zdravotní nákazu vězňů“.

Bylo zakázáno držet v domě zlé psy (čl. 441/476 Osnovy).

Osnova upravovala i výši žoldu vojáků a pravidla pro dělení válečné kořisti.

Z občanského práva upravovala Osnova např. způsobilost k právům a právním úkonům, vlastnictví, závazkové právo a dědění. Dědilo se ze závěti, evtl. ze zákona podle podrobně popsané dědické posloupnosti.

V Osnově byla uvedena řada skutkových podstat trestných činů, byl zaveden trest smrti. Bigamie nebyla trestná, Osnova pouze řeší vztah k manželkám, platné je prvé manželství, dítě z druhého neplatného manželství mělo zásadně zůstat u matky (čl. 218/274 Osnovy).

Osnova apeluje na muže, aby byli „humánní“ k ženám (čl. 412/477 Osnovy).

Nakonec tohoto neúplného přehledu snad ustanovení čl. 134/502 Osnovy mj. o tom, že nálezce místa, kde v lesích roste žen-šen, obdrží od státu odměnu 10 tisíc dachekanů stříbra...

x x x

Co říci závěrem?

Osnova Ústavy nezávislé Arménie je nepochybně neopomenutelným pramenem pro poznání arménské historie a arménských právních dějin a i pro konstitucionalistu dnešní doby zajímavým čtením.

Je evidentní, že text Osnovy vznikl jako součást arménských plánů na vytvoření samostatného státu. Pokud by se tyto plány zdařily, mohla být Osnova základem pro přijetí Ústava, která by byla vedle Ústavy USA nejstarší Ústavou světa. Osnova je pozoruhodným dílem dobových konstitucionalistů, je určitě pokusem o novověkou Ústavu a nikoliv o středověké zemské zřízení.

Ukazuje se, že jistá současná geografická izolace Arménie by mohla být i příčinou nezaslouženého pozapomenutí právní památky, která svým významem přesahuje arménské národní právní dějiny a dokumentuje mimo jiné i skutečnost, že nikoho nelze a priori podceňovat.⁴¹

Elišce Wagnerové přeji hodně zdraví, štěstí a vitality.

Balík, S. – Balík, S. ml., Několik poznámek o procesních ustanoveních gruzínského Zákoníku Vachtanga VI., in: M. Hrušáková (ed.), Pocta Petru Hlavsovi. Sborník z příspěvků z konference, uspořádané dne 13. 3. 2009 Právnickou Fakultou Univerzity Palackého v Olomouci u příležitosti 70. narozenin doc. JUDr. Petra Hlavsy, CSc. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci Právnická fakulta, Iuridicum Olomoucense, o. p. s. 2009, str. 7-13. ISBN 978-80-903400-9-1 (se Stanislavem Balíkem st.).

Pozvánka k účasti na Poctě docentu Hlavsovi je pro nás milou příležitostí k tomu, abychom vzdali hold našemu žákovi i učiteli v jedné osobě příspěvkem společným.

⁴¹ Za překlad resumé do arménštiny děkuji studentce Fakulty právnické ZČU Luisine Chatinyan.

Téma z oboru mimoevropských právních dějin a zároveň z dějin procesního práva jsme zvolili nejen proto, že si nás jubilant jako spoluautorkou dvojici spojuje mimo jiné i s právními dějinami zemí Asie, Afriky a Latinské Ameriky, ale především proto, že Petr Hlavsa není v našich očích procesualistou uvažujícím toliko *de lege lata*, ale také právním teoretikem, který si je vědom nezanedbatelné a neopomenutelné role právní historie jako pomocné vědy právní.

Důkazy k oběma shora uvedeným tvrzením existují. Jsou jimi podpisy Stanislava Balíka v indexu Petra Hlavsy (právní dějiny) a Petra Hlavsy v indexu Stanislava Balíka ml. (občanské právo procesní).

Zbývá dodat, že Zákoník Vachtanga VI. jsme si vybrali jednak proto, že o něm v české právněhistorické literatuře zatím není podrobnější pojednání,⁴² jednak proto, abychom ukázali, že i právní památka zdánlivě teritoriálně i časově vzdálená dnešní České republice, může být pro současného procesualistu důvodem k zamyšlení.

x x x

Gruzie v období Vachtangovy vlády, tj. v první čtvrtině 18. století, spadala – jak ostatně jinak – do zájmové sféry Persie, Osmanské říše a Ruska.

V námi sledovaném období si z rozdrobených gruzínských států zachovaly jistou míru střídavě autonomie či samostatnosti království Kartli a Kachexie. Významnou roli zde hrála i v oné době gruzínská církev.⁴³

Vachtang VI.⁴⁴ začal poprvé vládnout v Kartli v r. 1703 jako regent (djanichin) zastupující svého strýce krále Jiřího XI. a jeho následníka, svého staršího bratra jménem Kai-Khosro, kteří se jako vazalové Perské říše účastnili válečného tažení v Afganistanu. Vzhledem k tomu, že Jiří XI. i Kai-Khosro během afgánského tažení v letech 1709 a 1711 zahynuli, stal se následníkem kartliského trůnu Vachtang VI.

Roku 1712 byl Vachtang povolán k šachovi. Aby se mohl stát kartliským králem-vazalem, musel by Vachtang přestoupit na islám. Jelikož Vachtang tuto podmínku odmítl splnit, byl zadržen a vězněn v Kermanu.

Během následujících let usilovali gruzínští diplomaté u dvora francouzského krále Ludvíka XIV. i u papeže Klimenta XI. o podporu pro Vachtanga VI. Po Ludvíkově smrti v r. 1715 však diplomatická jednání ustala a Vachtang, aby se mohl vrátit do Kartli a sesadit z trůnu svého bratra Iessého, formálně přestoupil na islám.

V r. 1719 pak začíná druhé tentokrát královské období Vachtangovy vlády.

⁴² O Vachtangově Zákoníku je nicméně např. zmínka v Masarykově slovníku naučném. Srv. J. Vozka, Gruzínci, in: Masarykův slovník naučný, II, Praha 1926, str. 1075.

⁴³ Srv. též S. Balík, S. Balík ml., Právní dějiny mimoevropských zemí, Plzeň 2006, str. 122-125.

⁴⁴ Podrobněji o vládě Vachtanga VI. v Kartli a jeho životních osudech srv. J. Karst, Code géorgien du roi Vakhtang VI, Strasbourg 1934, str. 8-9; N. Assatiani, A. Bendianachvili, Historie de la Géorgie, Paris 1997, str. 205-210. Bez jmenovité zmínky o Vachtangu VI. líčí toto období gruzínských dějin E. Neubauerová, Gruzie. Od bájných Kolchidů po dnešek, Praha 1981, str. 180-181.

Ve dvacátých letech 18. století se Vachtang VI. orientoval na Rusko Petra I. Velikého. Ruská a gruzínsko-arménská vojska se měla podle dohody Petra I. s Vachtangem VI. spojit ke společnému tažení proti Perské říši. Petr Veliký pak zahájil v červenci kavkazské tažení, vojsko však bylo oslabeno epidemií a car byl nucen vrátit se do Astrachánu.

Šach využil této příležitosti a přislíbil vládu v Kartli kachetskému králi Konstantinovi, který přestoupil na islám. Konstantin v r. 1723 dobyl Tbilisi, Kartli ovládli Turci. Vachtang VI. s 1.200 věrnými odešel do ruského exilu. Do Gruzie se již nevrátil, zemřel v Astrachánu dne 25. března 1737.

X X X

Z porovnání Vachtangova regentského a královského období je patrné, že většina zákonodárných a reformních kroků byla učiněna v období regentském, tj. mezi lety 1703-1712. Královské období bylo převážně diplomatickou a válečnou etapou.

Z regentského období pocházejí dvě významná zákonodárná díla, díky kterým si Vachtang VI. vysloužil přízvisko Zákonodárce. Jsou to Zákoník či Kniha zákonů a kodex veřejného práva Dasturlamali, upravující mimo jiné správu země a etiketu na královském dvoře.

Vachtang VI. však nebyl pouze zákonodárcem.

V r. 1709 byla z jeho iniciativy založena ve Tbilisi první gruzínská tiskárna, v níž byl roku 1712 s Vachtangovými poznámkami vydán epos gruzínského básníka 12. století Šoty Rustaveliho Muž v tygří kůži. V neposlední řadě Vachtang VI. založil komisi, která zpracovala historii Gruzie.

Samotný Zákoník Vachtanga VI., který zprvu obsahoval 204 články, byl za vlády Vachtanga VI. několikrát novelizován, poslední redakce je z 15. února 1723.

Vachtangův Zákoník však platil v Kartli a Kachexii i po Vachtangově odchodu do ruského exilu, a to až do poloviny 19. století.

X X X

Vachtang VI. – jak plyne i ze shora uvedeného stručného životopisu – byl vzdělaným panovníkem znalým kavkazských reálií a s mnoha zahraničními kontakty.

Jaké byly tedy prameny Vachtangova zákoníku?

Byl Zákoník Vachtanga VI. moderním zákonodárným dílem?

Editor prvního francouzského překladu Zákoníku Vachtanga VI. Joseph Karst pro odpověď na druhou otázku parafrázuje slova právního historika Rodolpha Daresta, že „je to právě onen kontrast mezi jeho moderní formulací a obsahem antického původu, který činí z Vachtangova Zákoníku pro právní historii jednu z nejzajímavějších památek.“⁴⁵

⁴⁵ Srv. Karst, Code géorgien du roi Vakhtang VI, str. 2.

Pramenů Zákoníku Vachtanga VI. byla nepochybně dlouhá řada. Zákoník je v podstatě kompilací právních památek, které jsou zmiňovány v jeho prologu.

Prameny Vachtangova zákoníku jsou národní, resp. gruzínské, a cizozemské.

Mezi právními památkami jiných národů figuruje na předním místě arménský Suděbník Mchitara Goše (Datastanagirkh) z 12. století. Prostřednictvím tohoto pramenu i jinou cestou Zákoník Vachtanga VI. ovlivnily, resp. byly do něj zahrnuty biblické zákony obsažené především v druhé (Exodus) a třetí (Leviticus) knize Mojžíšově, církevní zákony přijaté zejména Efeským a Konstantinopolským koncilem, právo různých národů křesťanských i islámských a arménské právní obyčeje zachycené ve 12. století⁴⁶. Z dalších mimogruzínských pramenů lze zmínit např. byzantskou Eklogu, z domácích pramenů např. zákon gruzínského krále Jirího VI. z r. 1321, dekrety hlavy gruzínské církve (katholikos) a zákony vydané gruzínskými světskými vládci.

Obecně se traduje, že Zákoník Vachtanga VI. vznikl za Vachtangova regentství v letech 1703 – 1704, evtl. 1705 -1709, objevují se však i názory, že vznikal již od r. 1676 a že původcem myšlenky zákonodárného díla byl Vachtangův děd Chah-navaz I.

Přejdeme nyní k procesním ustanovením Zákoníku Vachtanga VI.

x x x

V první nejstarší verzi Zákoníku Vachtanga VI. je soudnímu řízení věnováno z celkových 204 pouhých čtrnáct, tj. přibližně 6,9 % paragrafů. Ze samotného poměru procesních a hmotněprávních ustanovení by se tak mohlo zdát, že dobová justice byla na okraji panovníkova zájmu, nicméně důležitost těchto norem je vyjádřena již jejich zařazením ihned za prolog Zákoníku. Tato část má titul „Statut soudní organizace – proces“.

Středověký charakter Zákoníku je patrný z více zorných úhlů.

Zákoník obecně nerozlišuje úpravu řízení civilního a trestního či dokonce sporného a nesporného, pro některé věci však obsahuje dílčí zvláštní úpravu. Podle § 11 Zákoníku tak má zásadně povinnost složit přísahu žalobce, v případě sporu o vlastnictví nemovité věci ukládá zákonodárce tuto povinnost tomu, kde nemovitost drží, logicky tedy žalovanému.

Nejmarkantnějším pozůstatkem středověku jsou však v části „Statut soudní organizace – proces“ ustanovení o přísahách, svědectví pod přísahou a ordálech.

⁴⁶ Viz i český překlad ukázky textu Suděbníku, zejména hlavy X. „O tom, z jakých pramenů nebo od jakých národů se chystáme přejímat soudní řády potvrzující naši pravdu, a o tom, jaký je obsah našeho Suděbníku“ in: S. Balík, S. Balík ml., Texty k studiu právních dějin evropských zemí a USA, Plzeň 2005, str. 123 – 124. O významu této právní památky pojednává S. Balík (ml.), Osnova Ústavy nezávislé Arménie Šamira a Akona Šamirjanových z let 1773-1788, (dosud nepublikovaný text byl odevzdán editorům připravované Pocty Elišce Wagnerové).

Podle ustanovení § 6 Zákoníku „obyčej a právo v Kartli zná šest způsobů, prostřednictvím kterých lze prokázat svoji nevinu“, a to přísahu, ordál rozžhaveným železem, vroucí vodou, soubojem (mečem, šavlí), svědectví před Bohem a příslib převzetí hříchů pro případ lži, resp. viny. Podrobnému popisu způsobu, jak uskutečnit ten který druh božího soudu, jsou věnována ustanovení §§ 7 – 14. Právě zde je ukázka citovaného Darestova „obsahu antického původu“.

Není nicméně bez zajímavosti, že ustanovení § 206 Zákoníku, podle něhož byl panovník explicitně určen jako odvolací instance, bylo vzato do kodifikace jako pozdější dodatek. Vzhledem k tomu, že ustanovení §§ 6 – 14 Zákoníku, jež mají evidentně původ ve starém gruzínském právu, jsou zařazena až za § 5 Zákoníku, podle něhož mj. měl soudce, který vedl řízení, „vyhlásit před Bohem, podle svého vědomí a svědomí a po úplném pochopení případu a aniž by bral ohledy, rozsudek“, lze usuzovat na to, že postup podle §§ 6 – 14 Zákoníku byl – řečeno dnešní terminologií – řízením o opravném prostředku sui generis. Jinými slovy, byl-li si odsouzený či neúspěšný účastník řízení jist tím, že byl světskými soudy odsouzen nespravedlivě, mohl se domáhat ochrany z rukou božích.

Jakkoliv by se mohlo zdát, že uzákoněním iracionálních důkazních prostředků ještě počátkem 18. století je v podstatě vyloučena ona „moderní formulce“ Zákoníku, není tomu tak. Prvých pět paragrafů procesní části Zákoníku, ač se jedná o úpravu stručnou, ukazuje, že soudní řízení může stát i na mnohem méně kasuistických základech, než jsou např. ustanovení českého občanského soudního řádu v platném znění o doručování či na lapidárněji formulovaných ustanoveních o požadavcích na osoby soudců, než jak je známe z Ústavním soudem opakovaně částečně rušeného a výkonnou mocí více či méně obratně zákonodárné moci znovu ve formě novel předkládaného zákona o soudech a soudcích.

Vachtangův soudce – neb panovník v zásadě neměl soudní moc vykonávat osobně (§ 2 Zákoníku) – měl být především mužem spravedlivým a bohabojným.

„Především Vám, králům a soudcům, jakož i každému muži zasedajícímu v soudním tribunálu, si odvažuji vylíčit a připomenout toto: Vězte, zachovávejte a uchovávejte ve svých srdcích, že Bůh – Stvořitel nepožaduje po vás nic ušlechtilějšího než spravedlnost a že na nás zde dole svolává shora hněv za nespravedlnost. Dotazujte se tedy, kdokoli z vás by si v tom mohl nalézt zalíbení, v Písmu, tam naleznete odpověď“, uvádí se v ustanovení § 1 Zákoníku. Následuje popis důsledků nespravedlivého rozhodnutí:

„Nespravedlnost na tomto světě vykoření člověka ztrátou dětí a vyhubí ho; zkrátí délku dnů jeho života a zpustoší jeho zemi; nebesa odeprou mu jejich vláhu a země svoje ovoce; v tomto (pozemském) životě jej nespravedlnost připraví o čest a na onom světě jej zničí a nechá jej přejít do míst věčného utrpení.

To vše vyplývá z nespravedlnosti, kdežto výkon spravedlnosti zprošťuje krále a soudce všech těchto prokletí...“

Soudce měl být podle ustanovení § 3 Zákoníku zvědavý, bystrý ve vyšetřování, přemýšlivý v rozhodování, klidný, vážený a prozíravý. Podjatý ve smyslu ustanovení § 3 Zákoníku je soudce „jestliže se během soudního jednání zabývá nějakou jinou věcí a nevěnuje pozornost přednesům stran sporu, je podrážděný z tohoto řízení či má zášť vůči žalobci...“

Lze si konečně položit otázku, zda formulace „aniž by bral ohledy“ v již zmiňovaném ustanovení § 5 Zákoníku vlastně neznamená „nezávisle“.⁴⁷

Budeme-li hledat zpětnou linii, zcela zřetelně se v ustanoveních Zákoníku o soudcích odrazí jako zdroje knihy Mojžíšovy a Mchitar Goš (hl. V.-VI. úvodu). Znovu by se zde šlo vrátit k myšlenkám o hypertrofii etických kodexů pro právnická povolání a přidat k již vyslovenému a napsanému další podpůrný argument.⁴⁸

Právní úprava průběhu řízení je stručná, jasná a srozumitelná. Žalobce a žalovaný, přednesení návrhu, dokazování, zejména výsledky svědků, konfrontace, odstraňování rozporů ve výpovědích, protokolace, důkazy provedené „vyšším soudním úředníkem“ (yasaoul), který by mimo jiné podle § 4 Zákoníku měl být „nepřístupný ke korupci“, předvedení k soudu, vazba...

Pak už zbývalo jenom „vyhlásit rozsudek po úplném pochopení případu“.

X X X

Závěrem budiž řečeno.

Zákoník Vachtanga VI. je nepochybně právní památkou, která si zaslouží zvláštní pozornost nejen v části věnované soudcům a soudnímu řízení.

Vachtangův Zákoník, kompilující právní památky zejména z oblasti Zakavkazska a staré gruzínské právo, byl po více než jedno století platným a aplikovaným právním předpisem. Procesní ustanovení jsou do jisté míry rozporuplná. Na jedné straně stojí starodávná převzatá úprava iracionálních důkazních prostředků, na straně druhé jasně formulované požadavky týkající se osob soudců a stručná a jasná pravidla řízení před soudem.

Při úvahách o soudobé české justici je přitom „životaschopná“ a dodnes aktuální nadčasová Vachtangova norma adresovaná soudcům, že totiž po nich není požadováno „nic ušlechtilejšího než spravedlnost“. S takovým vědomím pak netřeba hledat únik od věcného rozhodnutí k formalismu a nejrůznějším obezličkám.

Jubilantovi si k jeho významnému životnímu jubileu dovolujeme popřát vše nejlepší a hodně zdraví.

⁴⁷ Prosíme, aby bylo vzato v úvahu, že vycházíme z Karstova překladu Zákoníku do francouzštiny a v některých formulacích spíše při snaze o zachování smyslu volněji dovozujeme či dotváříme, jak by mohl znít originální text. I z poznámkového aparátu námi používaného francouzského překladu je přitom zřejmé, že originální text, navíc v různých mutacích, nabízí překladateli více interpretačních variant.

⁴⁸ Srv. S. Balík (ml.), V. Formánková, Hypertrofie etických kodexů pro právnické povolání, in: H. Jermanová, Z. Masopust (eds.), *Metamorfózy práva ve střední Evropě*, Praha 2008, str. 42-49.

Arménsko – mongolská smlouva z roku 1253

Stanislav Balík⁴⁹ - Stanislav Balík ml.⁵⁰

Příležitost přispět profesoru Antonínu Ignáci Hrdinovi do sborníku k jeho 60. narozeninám nás znovu přivedla k milým a nezapomenutelným vzpomínkám na dobu mnohaletého společného působení na Katedře právních dějin Fakulty právnické Západočeské univerzity a na četné dnes již tradované inspirující odborné debaty, vedené v průběhu státních závěrečných zkoušek, kterých se v dobách, kdy katedra bývala v zenitu, spolu s jubilantem a s námi zúčastňovali též zvěčnělý právní filosof Zdeněk Masopust či historikové a archiváři Jiří Šouša a Karel Waska, kteří oba byli po nepochopitelných shora vedených personálních čistkách nuceni bezdůvodně spolu s dalšími jejími vynikajícími členy katedru opustit.

Ač takto oslabena, stojí naše katedra na pomyslné barikádě právní historie, a pro nás je velkou ctí to, že i tímto příspěvkem můžeme kromě gratulace jubilantovi vyjádřit naše krédo, že i v jeho společnosti na naši milovanou právní historii ani v dobách permanentních nesmyslných ataků vůči ní nenecháme dopustit.

x x x

Jedním z povinně volitelných předmětů, jejichž výuku jsme na zmiňované katedře zahájili, jsou i právní dějiny mimoevropských zemí.⁵¹

Smyslem výuky tohoto oboru je kromě výkladu o historických modelech státního zřízení v zemích Asie, Afriky a Latinské Ameriky a přiblížení historických právních řádů těchto států i příprava budoucích právníků na dráhu „stavitelů mostů“ mezi různými civilizacemi a právními a náboženskými řádami, ať již v roli budoucích diplomatů, obchodníků, kulturních atašé či pouhých právnícky vzdělaných turistů.

Při výkladech o právních dějinách mimoevropských zemí se lze – obdobně jako je tomu ostatně i v případě obecných právních dějin jako celku – setkat se třemi zásadními metodickými východisky.

První z nich vychází ze skutečnosti, že mezi státy a národy jednotlivých kontinentů došlo v průběhu dějin k celé řadě „velkých setkání“.⁵² Nutno však dodat, že k takovým setkáním, ať již mírovým či válečným, docházelo a dochází i v rámci jednotlivých světadílů či regionů. Nezřídka jde přitom o setkání či střet různých civilizací, náboženství, kultur a, z pohledu daného oboru, i rozličných právních řádů a systémů. Bylo by nepochybně velkou chybou tato setkání přehlížet, případně je vidět pouze středoevropskýma očima.

⁴⁹ Prof. JUDr. Stanislav Balík, CSc., právní historik, emeritní vedoucí Katedry právních dějin Fakulty právnické ZČU.

⁵⁰ JUDr. PhDr. Stanislav Balík ml., Ústavní soud ČR, Katedra právních dějin, Fakulta právnická ZČU.

⁵¹ Srov. Balík, S.: Několik poznámek o výuce Obecných právních dějin a Právních dějin mimoevropských zemí na Fakultě právnické Západočeské univerzity v Plzni od zahájení výuky do dnešních dnů, in: V. Knoll (ed.), Acta historico-iuridica Pilsnensia 2006, Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s. r. o., 2007, str. 13-17.

⁵² O nich blíže srov. Balík, S. - Balík, S. ml.: Právní dějiny mimoevropských zemí (stručný nástin). Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2011, str. 11-14.

Druhým je varování tomu, kdo se studiem mimoevropských právních dějin teprve začíná, aby žádný z národů, s jejichž historií i reáliemi se bude postupně seznamovat, *a priori* nepodceňoval.⁵³

Konečně do třetice, dalším, neméně vážným rizikem studentovým i badatelovým je pak případná ztráta objektivity, která hrozí tomu, kdo se nekriticky „zamiluje“ do jednoho ze zúčastněných národů a z jeho historického či současného nepřítele si zbytečně a nevědecky udělá i nepřítele svého.

O tom, že se právní historik může ocitnout i po mnoha staletích v roli pomyslného soudce mezinárodního tribunálu, který by měl zůstat nepodjatým a nezávislým, se lze ostatně přesvědčit na nespočetném množství příkladů.⁵⁴

V tomto příspěvku tak hodláme z nestranného úhlu pohledu přiblížit vzájemné vztahy mezi Armény, Mongoly a Arabským chalífátem a jejich vyústění na počátku druhé poloviny 13. století.

X X X

Arméni⁵⁵ byli v uvedeném období křesťanským národem s pohnutou historií, která se odehrávala na arménském území i mimo ně.

Hajastán, čili arménské území, byl od 6. století př. Kr. , z něhož pocházejí o Arménech prvé zmínky, nárazníkovým územím, jímž během staletí prošla či je dočasně obsadila vojska celé řady sousedních i vzdálenějších národů.

Křesťanství se stalo v Arménii státním náboženstvím již v r. 301, Svatá arménská apoštolská církev jako samostatná křesťanská církev pak uchovávala a rozvíjela v časech dobrých i zlých též arménské písemnictví a kulturní tradice, kláštery se staly zároveň pevnostmi a útočištěm v období okupace, *katholikos* v jejím čele býval v době, kdy Arméni neměli vlastní stát, jakož i pro Armény žijící v diaspoře, všeobecně uznávanou hlavou arménského národa.

⁵³ Obdobně srov. např. též Balík, S. – Balík, S. ml.: Nizám-al Mulk o nalézání a výkonu spravedlnosti, in: Frýdek, M. – Tauchen, J. (eds.), Pocta Karlovi Schellemu k 60. narozeninám. Ostrava-Přivoz: KEY Publishing s. r o., 2012, str. 127-132.

⁵⁴ Srov. např. i Balík, S.(ml.): Juan Ginés de Sepulveda versus Bartolomé de las Casas – střet argumentace „populistické“ a přirozenoprávní, in: Bubelová, K. – Frýdek, M. (eds.): Polemiky a spory v právní vědě. Sborník příspěvků z jednání sekce teorie práva a právních dějin v rámci konference Olomoucké právnické dny 2010 konané ve dnech 27. – 28. 5. 2010 v Olomouci, Olomouc: Právnická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci 2010, str. 95-99.

⁵⁵ Povědomí českého čtenáře o právních dějinách zakavkazských národů včetně Arménů se snažíme postupně rozšiřovat. Srov. zejména Balík, S. (ml.): Osnova Ústavy nezávislé Arménie Šamira a Akona Šamirjanových z let 1773-1788, in: Kokeš , M – Pospíšil, I. (ed.): In dubio pro libertate. Úvahy nad ústavními hodnotami a ústavním právem. Pocta Elišce Wagnerové u příležitosti životního jubilea, Brno: Masarykova Univerzita, 2009, str. 23-32; Balík , S – Balík, S. ml.: Několik poznámek o procesních ustanoveních gruzínského Zákoníku Vachtanga VI., in: Hrušáková, M. (ed.): Pocta Petru Hlavsovi. Sborník z příspěvků z konference, uspořádané dne 13. 3. 2009 Právnickou Fakultou Univerzity Palackého v Olomouci u příležitosti 70. narozenin doc. JUDr. Petra Hlavsy, CSc. Olomouc, 2009, str. 7-13. Balík, S. (ml.): Suděbník Mchitara Goše a jeho vliv na právo kavkazských národů. Referát přednesený na 3. ročníku mezinárodní konference Dny práva – 2009 Days of Law pořádané Právnickou fakultou Masarykovy university dne 19. 11. 2009 v Brně.

V polovině 13. století v Kilikijském arménském království, ležícím na území tzv. Malé Arménie, vládla dynastie Hetumovců, zbytek arménského území byl obsazen Araby či Turky.

Od osmdesátých let 12. století bylo arménské právo sepsáno v Suděbníku Mchitara Goše, který se stal právním pramenem, přesahujícím svým významem území Arménie, v r. 1265 na něj navázal další významný arménský zákoník, Suděbník Smbata Sparapeta.⁵⁶

V roce 1253 byl v Kilikijském arménském království na trůně král Hetum I., druhým mužem království byl právě Smbat Sparapet. Přízvisko Sparapet odpovídá titulu Kunstdable, neboť byl od r. 1226 vrchním velitelem arménské armády, byl však – jak zčásti rozvedeme dále - i diplomatem, překladatelem a autorem právnických textů, historikem a básníkem.

X X X

Mongolové⁵⁷, původně národ kočovníků, se po volbě Čingischána velkým chánem v roce 1206 postupně stali dobyvateli obrovských území asijských i evropských, zmocnili se Číny, Koreje, Střední Asie a Persie, podnikali výpady do jihovýchodní Asie, vyvrátili Kyjevskou Rus, v roce 1241 u Lehnice rozdrtili polsko-německé vojsko a záhy nato stáli až u Olomouce. Jinak řečeno, vytvořili „*říši, svým rozsahem a významem srovnatelnou s říší Alexandra Makedonského.*“⁵⁸

V roce 1253 vládl Mongolům velký chán Mangu, základním právním předpisem jim byla od dob Čingischánových Velká Jasa.

V roce 1253 poprvé přibyl do hlavního města jejich obrovské říše Karakorum i benátský kupec Marco Polo.

Organizace mongolského státu měla tehdy v zásadě vojenský charakter, obyvatelstvo bylo rozděleno na pravé křídlo a levé křídlo jako ve vojenském šiku, nejvyšší vojensko-správní jednotkou byly država, která byla povinna do vojska vyslat 10.000 mužů.

Jak známo z historie Zlaté Hordy, závislým vládcům dobytých území byly oproti placení daní a příslibu poslušnosti každoročně vydávány *jarlyky*, které byly potvrzením i uznáním mongolské svrchovanosti.

Mongolové měli – jak ukazuje i příklad Čingischánova vnuka, Manguova bratra, zakladatele Ilchanátu v Persii a dobyvatele Bagdádu Hülegüho – blízko ke křesťanům, buďto s nimi jako on sympatizovali, nebo dokonce jako protokřesťané sami přímo uznávali Ježíše Krista. O dobových dobrých vztazích ke křesťanskému světu svědčí i okolnost, že Marco Polo doručoval poselství velkého chána papeži a naopak.

⁵⁶ Blíže o arménských dějinách ve 2. polovině 13. století a Suděbníku Smbata Sparapeta srov. Balík, S. – Balík, S. ml.: Manželské a rodinné právo v arménském Suděbníku Smbata Sparapeta, in: Bubelová, K. (ed.): Pocta Eduardu Vlčkoví k 70. narozeninám. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci, Právnická fakulta 2010, str. 21-27. Zde je citována i bohatá literatura, vztahující se k danému období, na níž z důvodu úspornosti pouze takto odkazujeme.

⁵⁷ Podrobněji srov. Balík, S. - Balík, S. ml.: Právní dějiny mimoevropských zemí (stručný nástin). Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2011, str. 123-145.

⁵⁸ Srov. Veselý, Z.: Dějiny mezinárodních vztahů. Praha: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s. r. o., 2007, str. 48.

X X X

Arabský chalífát byl v roce 1253 teokratickým státem. Vládnoucí Abbásovcí byli zastánci a představiteli nadnárodního pojetí islámu.

Židé a křesťané, žijící na území Arabského chalífátu, stáli mimo muslimskou obec a „k panovníkovi nemohli cítit loajalitu založenou na ztotožnění s vírou vládnoucí vrstvy.“⁵⁹

V první polovině 13. století procházel stát krizí, vládnoucími Abbásovci se nepodařilo udržet jednotný arabský stát, chalífát se začal již od 8. století postupně rozkládat a rozpadat, k čemuž přispěla i invaze seldžuckých Turků v 11. století.

„V hlavním městě Bagdádu se rodina vojenských velitelů zvaných Bújovci zmocnila kontroly nad kancléřstvím a chalífovým jménem začala vydávat výnosy. Někteří její členové si pak přisoudili starobylý iránský titul šáhanšáh, jako by na abbásovských chálifech proklamovali naprostou nezávislost.“

Neutěšené poměry v Arabském chalífátu byly nepochybně Arménům i Mongolům v roce 1253 dobře známy...

X X X

Nutno říci, že středověká Evropa přes všechny jejich vojenské úspěchy Mongoly v podstatě příliš neznala. Stačí si ostatně připomenout, jak vyprávěním Marca Pola zprvu málokdo uvěřil.

Na druhé straně nelze přehlédnout, že pro Armény a pro Arabský chalífát byli Mongolové sousedé a že i díky čilým obchodním stykům pro ně ani hlavní město mongolské říše Karakorum nebylo ničím překvapujícím.

Zbývá dodat, že jistá setrvačnost v tomto směru pokračuje dodnes, o čemž svědčí mimo jiné i to, že arménsko-mongolská smlouva z roku 1253 nebývá zmiňována ani v monografiích věnovaných dějinám mezinárodních vztahů.⁶⁰ Text smlouvy, s nímž budeme pracovat, tak byl uveřejněn v ruský psané edici významných pramenů arménského práva.⁶¹

Arménsko-mongolská smlouva vznikla v Karakorum v roce 1253.

Po formální stránce smlouva z dnešního pohledu připomíná spíše protokol o jednání mezi hlavami států.

V textu jsou nejprve uvedeny návrhy, s nimiž přišel arménský král Hatum, ve druhé části pak zachycen projev vůle velkého chána Mangua ve vztahu k arménským návrhům.

⁵⁹ Srov. Hourani, A.: Dějiny arabského světa od 7. století po současnost. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2010, str. 146.

⁶⁰ Srov. např. Veselý, Z.: Dějiny mezinárodních vztahů. Praha: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s. r. o., 2007. 606 str.

⁶¹ Srov. Авакян, Р.: Памятники армянского права, Ереван 2000, стр. 546-548.

Tato forma nebyla ve středověku neobvyklá, obdobně je například koncipována i smlouva mezi katolickými králi a Kryštofem Kolumbem, uzavřená v dubnu 1492 v Santa Fé.⁶²

Autorství textu smlouvy je připisováno Smbatu Sparapetovi, který byl nejen členem arménské delegace v Karakorum, ale s velkou pravděpodobností i autorem myšlenky arménsko-mongolského spojenectví.

Stanovisko velkého chána k arménskému návrhu je uvedeno slovy:

„Se zřetelem na to, že arménský car přišel do naší země zdaleka, bez jakéhokoliv přinucení, ale z vlastní vůle, je třeba zvážít jeho prosbu, a to zvláště i proto, že tyto požadavky jsou spravedlivé a smysluplné.“

Z uvedeného prohlášení i z celého kontextu smlouvy lze jednoznačně dovodit, že se jedná o spojeneckou smlouvu dvou formálně sobě rovných panovníků, nikoliv o vazalsky koncipovaný *jarlyk*.

Návrhy arménské strany, shrnuté do sedmi odstavců, se týkaly řešení otázek náboženských, postavení křesťanů a jejich klášterů na Mongoly obsazených územích, ochrany a spojenectví proti „*nečestné víře Mohamedově*“ a vrácení arménských území, v budoucnu osvobozených od arabské nadvlády, Arménům.

Velký chán arménské návrhy v zásadě akceptoval a přislíbil je „*s pomocí Boží*“ splnit.

Chán Mangu slíbil přijmout křesťanskou víru a přesvědčovat svůj národ k tomu, aby jej následoval, byť i s výhradou, že „*k tomu nebude kohokoliv nutit*“.

Chán dále deklaroval, že jeho cílem je nastolit „*věčný mír a přátelství mezi Mongoly a křesťany*.“

Křesťanské církvi a jejím duchovním či mnichům působícím na mongolských územích byla smlouvou garantována práva a privilegia. Chán přislíbil osvobodit Jeruzalém a Svatou zemi, vyhnat odtud všechny pohany a vrátit ji křesťanům.

Chán akceptoval i výzvu ke společnému boji proti bagdáskému chalífovi a slíbil pověřit svého vojevůdce, který operoval „*v zemi Turků*“, jakož i další vojevůdce v sousedních zemích, aby „*byli připraveni splnit rozkazy našeho arménského bratra*“, a vyslovil přání, aby chalífu „*zničili jako našeho nejzlejšího nepřítele*“. Recipročně bylo počítáno ve smlouvě s účastí Arménů v této válce. Vyhověno mělo být i arménským územním požadavkům, a to jak z důvodu zajištění hranic, tak navrácením území, chalífou okupovaných.

O pět let později, v roce 1258, pak Hülegü i za účasti arménského vojska dobyl Bagdád a uzavřel tak historii Arabského chalífátu. Smlouva z roku 1253 se tak dočkala svého naplnění.

X X X

Lze uzavřít, že Smbat Sparapet na počátku padesátých let 13. století správně vyhodnotil situaci a uvědomil si, že Arménie, ležící mezi dvěma v budoucnu s velkou pravděpodobností

⁶² Srov. Balík, S. – Balík, S. ml: Texty ke studiu právních dějin evropských zemí a USA. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s. r. o., 2005, str. 133-134.

válčícími státy, nemá jinou možnost, než se v zájmu sebezáchovy připojit na stranu jednoho z nich. Jeho rozhodnutí jednat s mongolským velkým chánem se ukázalo jako předvídavé, odhad, že Mongolové budou vítězi, se skutečně potvrdil.

To, že Arméni volili právě Mongoly, bylo dáno i důvody náboženskými.

Mongolové pak zůstali nepřímými spojenci křesťanů až do počátku 15. století, kdy vítězstvím nad Turky v bitvě u Ankary v r. 1402 prodloužili o půl století existenci Byzance.

Ač byli ve druhé polovině 13. století Arméni diplomaticky i vojensky úspěšní, otevřel zánik Arabského chalífátu prostor pro rozmach muslimské říše osmanských Turků, která se stala Arménům dalším dlouhodobým nepřítelem.

Smbatův diplomatický tah se v obdobné situaci hledání mocného spojence, ale ve vztahu k ruskému carovi, pokusili Arméni neúspěšně zopakovat v rámci neuskutečněného pokusu o získání nezávislosti 18. století.⁶³

Arménsko-mongolská smlouva z roku 1253 si – jak jsme se zde pokusili vysvětlit – nezaslouží, aby upadla v zapomnění.

Věříme konečně, že v zapomnění neupadnou ani naše přátelské a kolegiální vztahy s jubilem, a prof. JUDr. Antonínu Ignáci Hrdinovi, DrSc. přejeme do dalších let jen vše dobré.

Balík, S – Balík, S. ml.: *Manželské a rodinné právo v arménském Suděbníku Smbata Sparapeta*, in: K. Bubelová (ed.), Pocta Eduardu Vlčkovi k 70. narozeninám. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci, Právnická fakulta 2010, str. 21-27. ISBN 978-80-244-2491-0

Příspěvky do poct k významným životním výročím mají svoje speciální kouzlo. Jubilant má díky „všehochuti“ témat možnost poznat, jak až daleko se zatoulaly zájmy jeho přátel, kolegů a žáků, výhodou a cílem příspěvateľů je naopak právě příležitost pokusit se udělat oslavenci radost tématem jim obzvláště sympatickým.

Vedeni těmito úvahami rozhodli jsme se pokračovat v neformálním seriálu příspěvků o dějinách práva kavkazských národů⁶⁴ a pro sborník k poctě prof. JUDr. Eduardu Vlčkovi,

⁶³ Podrobněji srov. Balík, S. (ml.): Osnova Ústavy nezávislé Arménie Šamira a Akona Šamirjanových z let 1773-1788, in: Kokeš, M – Pospíšil, I. (ed.): In dubio pro libertate. Úvahy nad ústavními hodnotami a ústavním právem. Pocta Elišce Wagnerové u příležitosti životního jubilea, Brno: Masarykova Univerzita, 2009, str. 23-32.

⁶⁴ Srv. S. Balík (ml.), Osnova Ústavy nezávislé Arménie Šamira a Akona Šamirjanových z let 1773-1788, in: M.Kokeš, I. Pospíšil (ed.), In dubio pro libertate. Úvahy nad ústavními hodnotami a ústavním právem. Pocta Elišce Wagnerové u příležitosti životního jubilea, Brno: Masarykova Univerzita, 2009, str. 23-32; S. Balík, S. Balík ml., Několik poznámek o procesních ustanoveních gruzínského Zákoníku Vachtanga VI., in: M. Hrušáková (ed.), Pocta Petru Hlavsovi. Sborník z příspěvků z konference, uspořádané dne 13. 3. 2009 Právnickou Fakultou Univerzity Palackého v Olomouci u příležitosti 70. narozenin doc. JUDr. Petra Hlavsy, CSc. Olomouc, 2009, str. 7-13. S. Balík (ml.), Suděbník Mchitara Goše a jeho vliv na právo kavkazských

CSc. jsme zvolili k nahlédnutí další právní památku z této námi oblíbené oblasti mimoevropských zemí⁶⁵, v české právněhistorické literatuře dosud pouze okrajově zmíněný arménský Suděbník Smbata Sparapeta z 2. poloviny 13. století.⁶⁶

X X X

Suděbník Smbata Sparapeta patří bezesporu k nejvýznamnějším středověkým arménským právním památkám.

Autor Suděbníku Smbat Sparapet (1208-1276) byl členem královské rodiny Hetumovců, jež vystřídal rod Rubenů na trůnu Kilikijského arménského království.⁶⁷ Smbat se sám v Předmluvě k Suděbníku představuje jako „nehodný a hříšný sluha Boží, syn králova otce Konstantina a bratr blahoslaveného arménského krále Hetuma.“⁶⁸ Smbatův otec Konstantin byl velitelem arménské armády za vlády Lva II., jeho mladší bratr Hetum I. byl Lvovým zetěm.

Smbat Sparapet byl po většinu svého života druhým mužem království, který hrál prakticky všestrannou roli. Přízvisko Sparapet odpovídá titulu Kunstdable, neboť byl od r. 1226 vrchním velitelem arménské armády, Smbat však byl i diplomatem, překladatelem⁶⁹ a autorem právnických textů⁷⁰, historikem a básníkem.

Vznik Suděbníku Smbata Sparapeta je datován rokem 1265, neboť Smbat sám v Předmluvě uvádí, že „v roce 714 arménského letopočtu za patriarchátu Konstantinova a vlády blahoslaveného Hetuma a jeho syna Lva vynaložil velmi mnoho úsilí, aby přeložil tuto knihu ze starého nedostupného do našeho libozvučného vžitého jazyka.“

Citovaná Smbatova z našeho pohledu poněkud skromná poznámka otevírá otázku vztahu Suděbníku Smbata Sparapeta a staršího Suděbníku Mchitara Goše z 2. poloviny 12. století.

Jak již bylo jinde připomenuto⁷¹, Mchitar Goš v desáté hlavě Úvodu mimo jiné napsal, že „jsme položili základ Suděbníku, a je nutné, aby se postupně a ve všech časech rozrůstal, zahrnoval po pořádku všechna budoucí soudní rozhodnutí moudrých lidí.“ Goš tak vedle dosavadních pramenů pro budoucnost připouští soudcovskou tvorbu práva a otevírá prostor pro novelizace a revize Suděbníku.

národů. Referát přednesený na 3. ročníku mezinárodní konference Dny práva – 2009 Days of Law pořádané Právnickou fakultou Masarykovy university dne 19. 11. 2008 v Brně (v tisku).

⁶⁵ Zde sluší s poděkováním připomenout, že povinně volitelný předmět Mimoevropské právní dějiny byl na Právnické fakultě Masarykovy univerzity akreditován v době, kdy zde byl prof. Vlček vedoucím katedry právních dějin.

⁶⁶ Srv. S. Balík, S. Balík ml., Právní dějiny mimoevropských zemí (Stručný nástin), 2. rozšířené vydání, Plzeň 2006, str. 120.

⁶⁷ O dobových historických souvislostech srv. též např. B. Brentjes, Arménie. Tři tisíce let dějin a kultury, Praha 1976, str. 113-138; V. Šaginjan, Dějiny Arménie od počátku až do roku 2000, Praha 2001, str. 55-57, 129; E. A. Redgateová, Arméni, Praha 2003, str. 264-271; S. Payaslian, The history of Armenia, New York 2007, str. 77-100.

⁶⁸ Při citacích ze Suděbníku Smbata Sparapeta vycházíme z ruského překladu in: P. Авакян, Памятники армянского права, Ереван 2000, стр. 439-550. Zde jsou k dispozici i podrobnější biografické údaje o Smbatu Sparapetovi. Z důvodu úspornosti nebudeme dále tuto práci při citacích ze Suděbníku opakovaně uvádět v poznámkovém aparátu.

⁶⁹ Ze starofrancouzštiny např. přeložil text Antiošských Assiz.

⁷⁰ Smbatovi je připisován i text arménsko-mongolské smlouvy uzavřené mezi chánem Manguem a Hetumem I. v r. 1253.

⁷¹ S. Balík (ml.), Suděbník Mchitara Goše a jeho vliv na právo kavkazských národů. Referát přednesený na 3. ročníku mezinárodní konference Dny práva – 2009 Days of Law pořádané Právnickou fakultou Masarykovy university dne 19. 11. 2008 v Brně (v tisku).

Smbat Sparapet se formálně hlásí k roli Gošova pokračovatele, není však – jak tvrdí v obsáhlé diskuzi⁷² část autorů – pouhým překladatelem ze staroarménštiny. Již sama okolnost, že Suděbník Smbata Sparapeta neobsahuje text rozáhlého Gošova Úvodu a namísto Gošových 254 článků, systematicky rozdělených do knih nazvaných Církevní zákony a Světské zákony, obsahuje Smbatův Suděbník pouhé 202 články, rozdělené do hlav podle předmětu právní úpravy resp. z moderního hlediska právních odvětví. V podstatě vyvrací i argument, že Smbatův zákoník je pouhou zkrácenou verzí Suděbníku Mchitara Goše. Nelze navíc přehlédnout, že právní úprava daná oběma Suděbníky se rozchází, či je Smbatem oproti Gošovi doplňována.

Vycházejíce z těchto úvah a zjištění přikláníme se k oné skupině autorů, kteří pokládají Suděbník Smbata Sparapeta za originální právní památku, byť i Suděbníkem Mchitara Goše výrazně ovlivněnou. Dodáváme, že je nutno vzít v úvahu i osobní vklad autorů obou Suděbníků. Zatímco Mchitar Goš byl vysokým církevním hodnostářem, Smbat Sparapet stál naopak téměř na samém vrcholu hierarchie světské.

Smbatův rukopis ve shora naznačeném smyslu je tak daleko chudší, pokud jde o citáty z Bible, daleko více kompetencí je svěřeno světským soudům a v neposlední řadě některé oblasti, tradičně tvořící ve středověku součást práva kanonického, jsou podřazeny světské jurisdikci.⁷³ Oproti Gošovi se Smbat více soustřeďuje na pozitivní právo.⁷⁴ To vše se do jisté míry týká i věcí manželského a rodinného práva, o nichž pojednáme dále.

X X X

Manželské a rodinné právo, pokud k němu budeme počítat i trestní normy sankcionující porušení pravidel tradičně rodinněprávních, je v Suděbníku Smbata Sparapeta osazeno v I. hlavě „*O panovnících a jejich dětech, knížatech, rytířích, duchovních a dalších, podřízených panovníku*“, zejména v článcích 78-117, a dále v hlavě III. „*Rodinné právo*“, a to v článcích 121-122. Zatímco v I. hlavě jsou upraveny instituty uzavření manželství, vztahy mezi manžely, rozvod a s rodinným právem související normy trestní, III. hlava přináší úpravu vztahů mezi rodiči a dětmi navzájem.

Arménské středověké rodinné a manželské právo vycházelo z biblického principu, aby „*muž byl hlavou rodiny a ...žena byla v moci muže, jako jsou nohy a jiné části těla pod vládou hlavy*“ (čl. 78 Suděbníku).

Manželství se uzavíralo církevní formou.

Podmínkou k uzavření manželství bylo dosažení věku patnácti let. Uzavření manželství před dosažením zletilosti zakládalo neplatnost manželství. Z dikce ustanovení čl. 111 Suděbníku, dle něhož nezletilý manžel, „*když dosáhne patnácti let, je oprávněn opustit svoji ženu odvolávaje se na následující: „Ještě jsem nebyl plnoletý a byl jsem neznalý“*, a je

⁷² Podrobněji o průběhu této diskuze srv. P. O. Авакян, Памятники армянского права, Ереван 2000, стр. 439-462.

⁷³ Srv. P. O. Авакян, Памятники армянского права, Ереван 2000, стр. 502.

⁷⁴ Srv. G. G. Нарутунян, Constitutional culture: The lessons of the history and the challenges of the time, Yerevan 2005, str. 383 (citujeme dle anglického resumé monografie psaného v arménštině).

v právu, " lze usuzovat na to, že se jedná toliko o neplatnost relativní. Nelze arciť přehlédnout, že i Smbatův bratr Hetum se ženil jako třináctiletý.

Kněz, který oddal nezletilé snoubence proti jejich vůli, bez vzájemné náklonnosti a z donucení rodiny, mohl být potrestán (čl. 111 Suděbníku) ztrátou kněžství.

Suděbník výslovně nepožadoval, aby snoubenci znali či dokonce prohlásili, že znají svůj zdravotní stav při uzavření manželství, přesto však znalost či neznalost zdravotního stavu byla právně relevantní. Podle čl. 79 Suděbníku, pokud byl některý ze snoubenců před uzavřením manželství duševně chorý, druhý snoubenec to nevěděl a nemocný se nevyléčil v domě svých rodičů, manželství bylo ex tunc pokládáno za neuzavřené včetně povinnosti vrátit s výjimkou svatebního daru veškerý vnesený majetek včetně věna. Věděl-li naopak manžel o ženině neplodnosti a přesto se s ní oženil, nemohl se s ní posléze z důvodu neplodnosti rozvést (čl. 84 Suděbníku).

Ustanovení čl. 117 zakazovalo sňatek dvou slepých či hluchých. Slepec či hluchoněmý snoubenec mohl uzavřít manželství pouze se snoubencem, který netrpěl stejnou vadou, „*aby bylo možno vychovávat dítě, které by se mohlo do manželství narodit*“.

Překážkou uzavření manželství mohl být sankční zákaz uzavřít nové manželství, daný rozvedenému manželovi, o němž se zmíníme ještě dále.

Arménské právo bylo přitom značně benevolentní k mužské bigamii, došlo-li k uzavření druhého manželství mimo Arménii. Podle čl. 87 Suděbníku „*v případě, že muž odjel a nevrátil se a oženil se s druhou ženou, tu žena, dozví-li se o tom, je povinna přečkat sedmiletou lhůtu a teprve potom se vdát*.“ V případě, že se podruhé ženatý manžel vrátil, záleželo na první manželce, zda jej přivedla k soudu, či se rozhodla „*jej pomilovat*“.

Ustanovení čl. 87 Suděbníku upravovalo případ, kdy byl muž mimo Arménii za obchodem, prací či upadl-li do otroctví a roznesla-li se zpráva, že zemřel. Žena se mohla znovu provdat po sedmi letech. Řešení, které přináší Smbat Sparapet v případě, že by se první manžel po sedmi letech vrátil, zásadně zvýhodňuje navrátilce.

Na jedné straně i v případě, že žena je těhotná s novým manželem, stanoví čl. 87 Suděbníku, že „*první muž má nepochybně právo vzít svoji ženu zpět*“, na druhé straně připouští, že je třeba vzít v úvahu přání ženy.

Z řady ustanovení Suděbníku je zřejmé, že žena přinášela do manželství věno a novomanželé dostávali svatební dar.

Přejdeme nyní k právní úpravě vztahů mezi manželi, resp. k jejich právům a povinnostem.

X X X

Práva a povinnosti manželů jsou v Suděbníku mnohdy upravena jako vzájemná, v některých případech však mají muž a žena nerovné postavení ve prospěch muže. Text zákoníku často upravuje vztah manželů na příkladu jedné varianty poměru muže a ženy s dodatkem, např., že „*toto právo se stejně vztahuje k oběma stranám – jak k ženě, tak k muži*“ (čl. 81 Suděbníku) či „*bude-li to žena, platí ustanovení stejně*“ (čl. 90 Suděbníku).

Řečeno moderní terminologií, mělo manželství plnit funkce ekonomické, biologické a výchovné. Manželé měli žít svorně ve vztahu vzájemné lásky a úcty, žena navíc v poslušnosti vůči muži.

I když ustanovení článků, týkající se vyživovací povinnosti, jsou formulována tak, že se uvádí příklad muže jako živitele ženy, obsahují dovětky, že totéž platí i naopak. V praxi však přicházela do úvahy spíše úloha muže, který plní svoji vyživovací povinnost.

Ustanovení čl. 89 Suděbníku tak např. řeší situaci, kdy muž opustí svoji ženu a nezaopatří ji po dobu sedmi let. Tehdy mají příbuzní ženy vést švagra či zetě zákonnou cestou k tomu, aby se buď o ženu staral, nebo se rozvedl. Příbuzní mají muže, označovaného v titulu článku 89 jako „*šíleného a podlého*“, přivést k biskupovi, který jej potrestá za opuštění ženy.

Muž měl podle čl. 81 Suděbníku povinnost zaplatit výkupné za ženu, kterou odvedli z jeho domu do otroctví. Stejnou povinnost měli i rodiče a bratři, pokud byla žena zavedena do otroctví z jejich domu.

Speciálním ustanovením o výživném pro rozvedenou manželku byl článek 84 Suděbníku o neplodné ženě. V případě, že neplodnost ženy byla zjištěna až za trvání manželství, mohl se muž po uplynutí sedmileté lhůty, kterou „*musí vydržet každý, bohatý i chudý*“, znovu oženit, měl však povinnost rozvedené manželce, pokud se znovu nevdala, zajistit „jídlo a oblečení po celý její život“. Ještě za běhu sedmileté lhůty si mohl manžel neplodné ženy přivést s jejím souhlasem druhou ženu, pokud manželku zabezpečil vším potřebným. Smbat dodává, že je třeba, aby „*obě ženy nežily v téže domě*“, což přímo zakládá povinnost muže zajistit neplodné manželce i bydlení.

Sedmiletá lhůta se v ustanoveních o manželském a rodinném právu objevuje v celé řadě případů, během ní se tak předpokládá, že se poměry buď urovnají nebo se ukáže opak. Svoji roli tato lhůta hrála i v případech nemoci některého z manželů.

Trpěl-li jeden z manželů malomocenstvím, měl-li nevléčitelný ekzém či ochrnil-li, mohl se s ním druhý manžel rozvést až právě po sedmi letech. Podle ustanovení čl. 80 Suděbníku v tomto případě nešla lhůta ani dohodnou manželů zkrátit.

V případě duševní choroby Suděbník lišil vedle shora popsanych navíc variantu, kdy choroba, o níž manžel nevěděl, vznikla po uzavření sňatku. Za této situace plynula opět sedmiletá lhůta, kterou však bylo možné se souhlasem nemocného manžela zkrátit (čl. 79 Suděbníku).

Arménské středověké právo – pokud manželství nefungovalo – umožňovalo rozvod.

x x x

Rozvod manželství přicházel v úvahu zejména z důvodů, které byly uvedeny v Suděbníku. Existenci důvodů jako např. ženina neposlušnost (čl. 78 Suděbníku) nebo vzájemnou nenávist bez nevěry (čl. 82 Suděbníku), měla být pečlivě zkoumána. V případě duševní choroby se výslovně ukládalo zkoumat, zda duševně chorý pouze nesimuluje (čl. 79 Suděbníku). V případě vzájemné nenávisti mohl biskup rozvést manžele, kteří si dali vzájemný souhlas, zároveň však měli zaplatit peněžité trest a učinit pokání.

Při rozvodu manželství hrála vždy roli vina. Skutkové podstaty popsané v Suděbníku přitom jasně stanovily, v čem je vina spatřována.

Určení viny s sebou neslo pro vinného manžela i další důsledky.

Ještě za trvání manželství ten, kdo byl vinen za jeho rozvrat, obvykle musel přečkat sedmiletou lhůtu.

Na dobu po rozvodu Suděbník často rozlišoval, kdo rozvod zavínil.

Nevinný manžel mohl uzavřít nové manželství, vinný manžel tak mohl učinit buď až po smrti s ním rozvedeného manžela evtl. v některých případech též tehdy, dostal-li k tomu od bývalého manžela souhlas. Děti nadále vychovával nevinný manžel.

Vina hrála roli o v majetkových záležitostech po rozvodu manželství.

Pro představu uvedeme podrobněji podmínky rozvodu z důvodu vzájemné nenávisti manželství, v němž nebyla prokázána nevěra.

Byl-li vinen muž, nemohl se do smrti ženy či bez jejího souhlasu znovu oženit, žena se naopak směla vdát a odnášela si z manželství veškerý majetek včetně svatebního daru. Byla-li žena před sňatkem pannou, zaplatil vinný muž navíc trojnásobek ceny věna.

„Je-li vinna žena, muž jí nemusí platit ani groš“, žena se nemohla provdat do mužovy smrti bez jeho souhlasu. Majetek zůstal celý mužovi.

Z uvedeného lze učinit závěr, že vinný manžel se ocitl spíše v roli rozvedeného od stolu a lože, zatímco nevinný manžel byl zcela rozloučen.

Suděbník obdobně popisuje i podmínky rozvodu z ostatních důvodů.

Oboustranně bylo možné se za Suděbníkem podrobně stanovených podmínek rozvést zejména z důvodů duševní choroby či nevléčitelné nemoci jednoho z manželů, vzájemné nenávisti či kvůli nevěře.

Rozvodové podmínky v případě nevěry upravoval článek 83 Suděbníku. Žena se mohla rozvést pouze tehdy, pokud muž kromě nevěry neplnil povinnost výživy. Byla-li zabezpečena, nesměla se žena nevěrného muže rozvést, neboť *„Kristus nepřipustil, že by žena mohla opustit muže“*. Ten, kdo byl podváděn mohl uzavřít nové manželství, nevěrný nikoliv.

Důvodem k rozvodu bylo i přistižení muže při homosexuálním aktu, obcování se zvířetem, to, že manžel neplnil svoje manželské povinnosti, či opuštění křesťanské víry (čl. 85 Suděbníku).

„Jestliže někdo se dá umanout a odkloní se od křesťanské víry nebo se stane kacířem či udělá jinou chybu, tu se nepožaduje, aby jeho žena s ním dále žila a může se s ním rozvést. Je-li však šance, že by se mohl kát, tu je třeba, aby se jeho věrná žena snažila, kolik je v jejích silách, zůstat u něj a přemlouvat jej, aby se napravil. A za to, že uspěje, dostane se jí náhrady“ (čl. 90 Suděbníku). Obdobně platilo toto ustanovení i v případě „*umanuté*“ ženy.

Jsouce vázáni rozsahem tohoto příspěvku, odkazujeme v podrobnostech na obsah Suděbníku a přejdeme k některým trestněprávním rovinám souvisejících s manželstvím.

X X X

Podle čl. 91 Suděbníku byl muž, který zabil ženu kvůli nevěře vždy potrestán, „*kdyby to tak nebylo, byl by vinen za prolítí krve a trest musí být uložen, aby si uvědomil svoji vinu. Je to věc církevního soudu. ...Jestliže někdo zabije ženu za nevěru, je třeba vědět, že na to nemá právo a mohl se rozvést*“. V případě, že vrah sám byl nevěrný a žena byla nevěrná pouze z lehkomyšlnosti či „*mučivé potřeby*“, „*je podle zákona třeba jej potrestat jako velkého vraha a vzít od něj cenu krve*“. Pokud žena byla nevěrná, ač „*žila dobře a všeho měla dost*“, měl soud uložit lehčí trest.

Suděbník v trestněprávních ustanoveních upravoval situaci, kdy podváděný manžel přistihl svoji ženu s milencem ve svém domě (čl. 92 Suděbníku). „*Pokud někdo ve svém době přistihne ženu se svým milencem a oba zabije, světský soud jej nepotrestá, pokud by měl důkazy o tom, že byl s touto ženou*“. Jako vrah byl souzen podvedený manžel tehdy, zabil-li pouze jednoho, ať již milence nebo nevěrnou manželku. Smbat to odůvodňoval tím, že zabití pouze jednoho mohlo být učiněno se záměrem buď se zbavit manželky pod záminkou nevěry či nepřítele, vlákaného do léčky za pomoci manželky.

Za cizoložství v cizím domě byly ukládány tvrdé tresty (čl. 94 Suděbníku). Muži hrozil trest smrti či urážnutí pohlavního údu, ženě peněžitý trest a urážnutí nosu. Byla-li žena neprovdaná a muž ji svedl tím, že řekl: „*Ožením se s tebou*“, pak našel spasení ve svatbě a sňatkem se stal beztrestným.

Přísný trest čekal i ženy, které otrávilily muže či jej zabily za účasti milence (čl. 93 Suděbníku). Světské soudy neměly být shovívané, „*pokud by ženy věděly o takovém zmírnění, určitě by mnozí našli smrt z rukou žen*“. Trestem bylo mučení a smrt.

X X X

Dalším okruhem vztahů v rodině, které Suděbník upravoval, byly vztahy rodičů a dětí.

Podle čl. 121 Suděbníku „*otec, který obdobně jako pes se odvrátí od svých dětí, neživí je a nevzdělává je do jejich zletilosti*“, bude potrestán Bohem.

Podle čl. 108 Suděbníku byl muž, který se nedávno oženil a jeho žena čekala dítě, osvobozen od vojenské služby. Toto ustanovení přímo odkazovalo na zákony Mojžíšovy.

Pokud muž nepřijal za své nevlastní děti, když se ženil s jejich matkou, byly děti svěřeny do péče svých příbuzných (čl. 88 Suděbníku). Pokud jej naopak přijal, nesměl je – shodně jako manželka – bít a trýznit. Článek 88 Suděbníku řešil domácí násilí zprvu trestem vězení, posléze povoloval rozvod, aby „*věc pro oba nedospěla k vraždě*“. Vinný manžel rozvodem přišel o veškerý majetek.

Vztahy rodičů a dětí upravují konečně ustanovení III. hlavy Suděbníku. Zde je například v článku 122 stanoven trest smrti pro děti, které bijí svoje rodiče či je pomlouvají. Výjimkou jsou pouze malé děti, které ještě nemají rozum a nejsou schopny rozpoznat následky svého chování.

Podle čl. 124 Suděbníku v případě, že je syn odsouzen k trestu smrti, otec není trestně odpovědný a nemůže být uvězněn. Otec též nemohl nabídnout svoji smrt za synovu, neboť „*soudní rozhodnutí káže, aby každý byl za sebe odpovědný vlastní hlavou*“. Rodinní příslušníci jsou podle článku 123 Suděbníku voláni k odpovědnosti, spáchá-li jejich příbuzný sebevraždu.

X X X

Prošli jsme tak základy středověkého arménského manželského a rodinného práva 2. poloviny 13. století.

Z toho, co jsme uvedli ze Suděbníku Smbata Sparapeta, je zřejmé, že tato právní památka obsahovala komplexní úpravu rodinného a manželského práva. Ačkoliv Arméni byli i v té době křesťanským národem, jejich manželské a rodinné právo se od úpravy v soudobé západní Evropě výrazně lišilo. Hlavním zdrojem právní úpravy přitom byly normy, vycházející z Bible, dále obyčejové právo a nepochybně i aplikační praxe.

Věříme, že tento stručný exkurs, který opětovně dokládá, že arménské právní dějiny jsou velmi zajímavým tématem pro právního historika, přinese oslavenci, jemuž zároveň tímto přejeme vše nejlepší k narozeninám a hodně zdraví a vitality do dalších let, stejné potěšení, jako nám četba samotného Suděbníku Smbata Sparapeta.⁷⁵

Ամփոփում

Սույն հոդվածը նվիրված է Սմբատ Սպարապետի նշանավոր դատաստանագրքին, ամուսնության և ընտանեկան օրենսդրությանը, որը կազմվել է 1265–ին: Հեղինակներն սկզբում ներկայցնում են Սմբատ Սպարապետին (1208-1276), որպես հայ ականավոր գորավար, պետական գործիչ, դիվանագետ, պատմագիր Կիլիկյան Հայաստանում և նրա դատաստանագիրքը որոշ պարագաներում զուգահեռ համեմատում են Մխիթար Գոշի դատաստանագրքի հետ, կազմված 1185 թվականներին: Նրանք համաձայն են այն հեղինակների հետ, որոնք Սմբատ Սպարապետի դատաստանագիրքը համարում են որպես յուրահատուկ օրենսդրություն: Հեղինակներն քննարկում են օրինական ամուսնության կնքումը և դադարումը, ծնողների և զավակների հարաբերությունները: Ընտանեկան և ամուսնական սահմանված նորմերը նշանակալից դեր են կազմում Սմբատ Սպարապետի դատաստանագրքում: Այս օրինաչափությունները հնարավորություն է տալիս մոտիկից ուսումնասիրելու

⁷⁵ Za překlad resumé do arménštiny děkujeme studentce Fakulty právnické ZČU Lusine Chatinyan

հայկական ընտանեկան դրությունը այն ժամանակաշրջանում, երբ քրիստոնյա Հայաստանը Կովկասում շրջապսակած էր մուսուլմանական երկրներով:

Թարգմանել է Լուսինե Չատինյանը- Իրավաբանական Ֆակուլտետ

KORÁN

Korán, tj. soubor Prorokových zjevení, je základní autoritou islámu, která se stala jádrem islámské věrouky. Jsou to dogmata o všemohoucím Bohu a o božím předurčení člověka. Kromě toho, že je Korán náboženskou knihou, je též hlavním pramenem islámského práva. Přestože není zákonem v obvyklém pojetí, obsahuje celou řadu norem, které lze řadit nejrůznějších právních odvětví.

Text převzata z: Korán. Přeložil I. Hrbek, Praha 1972, s. 464-465, 468-469, 478-479, 521, 556-557.

LXXXIX/2

176/180 Jest vám předepsáno, že když dostaví se smrt k některému z vás a on zanechává majetek, má učinit závěť ve prospěch rodičů a příbuzných podle zvyklosti uznané - a to je povinností pro bohabojné.

177/181 A kdo změní závěť poté, co ji uslyšel, bude potrestán a vina za změnu tuto padne jen na ty, kdož tak učinili, vždyť Bůh je věru slyšící a všemohoucí.

178/182 Ten, kdo se obává, že odkazující byl zaujatý nebo dopustil se chyby, a přičiní se o urovnání mezi dědici, na tom nebude lpět hřích žádný, vždyť Bůh je věru odpouštějící, slítnovný.

184/188 Nepohlcejte vzájemně majetky své podvodným způsobem! Nedávejte z nich dary soudcům, abyste tak hříšně připravili lidi o část majetku, jsouce si toho vědomi.

214/217 Dotazují se tě na posvátný měsíc na bojování v jeho průběhu. Rci: "Bojovat v něm je hřích těžký, avšak odvracet se od stezky Boží, nevěřit v Něj a v Mešitu posvátnou a vyhánět obyvatele jejich z ní je ještě těžší hřích před Bohem; svádět od víry je horší než zabít. Nevěřící nepřestanou proti vám bojovat, dokud vás neodvrátí od náboženství všaho, budou-li toho schopni. Pro ty z vás, kdož od náboženství svého odpadnou a jako nevěřící zemřou, marné bude jejich konání na tomto i onom světě - ti ohně obyvateli se stanou a nesmrtelní v něm budou.

277/276 Bůh zničí lichvu, avšak zúročí almužny. Bůh nemiluje žádného nevěřícího hříšného.

278 Vy, kteří věříte, bojte se Boha a zanechte poslední zbytky lichvy, jste-li věřícími!

279 Jestliže tak neučiníte, připravte se na válku od Boha a posla Jeho. Jestliže však se jakicně obrátíte, pak vám zůstane váš kapitál - a nebudete tím škodit a nebudete tím poškozeni.

280 Je-li váš dlužník v tísní, vyčkejte, až se mu uleví, a dáte-li mu to jako almužnu, je to pro vás lepší, jste-li vědouce.

282 Vy, kteří věříte, dáváte-li úvěr dlužníkovi na lhůtu stanovenou, zapište to. Nechť písař to mezi vámi sepíše spravedlivě, nechť žádný písař neodmítne to napsat tak, jak jej k tomu Bůh naučil, a nechť zapisuje, zatímco mu bude dlužník diktovat, a nechť bojí se Boha, Pána svého, a nechť ničeho z dluhu neubere! A jestliže dlužník je choromyslný či slabý anebo nemůže sám diktovat, nechť diktuje jeho poručník, a to spravedlivě! A žádejte svědectví dvou svědků z mužů vašich, a nemáte-li dva muže, pak vezměte jednoho muže a dvě ženy z těch, které uznáte za vhodné svědkyně; aby, kdyby jedna z nich se zmýlila, druhá jí mohla připomenout. A nechť se svědkové nezdráhají, jso-li přízváni. Nezanedbávejte zapsat dluh, ať již je malý či velký, až do lhůty jeho! A toto je u Boha spravedlivější a přímější pro svědectví a jistější pro potlačení pochybností, pokud se ovšem nejedná o přímý obchod mezi vámi; tehdy není pro vás hříchem, jestliže to nezapišete. A berte svědky, jestliže mezi sebou

obchodujete, avšak neubližujte ani písaři, ani svědkovi. Jestliže tak učiníte, jest to hanebnost. A bojte se Boha, vždyť Bůh vás věru učí a ví o všech věcech.

283 Jste-li na cestách a nenaleznete-li písaře, pak berte zástavu! A jestliže někdo z vás svěří něco druhému, necht' ten, kdo přijal svěření, to vrátí a necht' boj se Boha, Pána svého! A nezatajujte svědectví, neboť kdo svědectví zatajuje, je v srdci svým hříšníkem – a Bůh dobře ví, co děláte.

XCVIII

3 Bojíte-li se, že nebudete spravedliví k sirotkům ... berte si za manželky ženy takové, které jsou vám příjemné, dvě, tři a čtyři; avšak bojíte-li se, že nebudete spravedliví, tedy si vezměte jen jednu nebo ty, jimž vládou pravice vaše. A tak se nejlépe vyhnete odchýlení.

3/4 A dávejte ženám obvěnění jako dar; jestliže vám z laskavosti dají něco z toho, tedy toho užijte ve zdraví a spokojenosti.

CIII

2 Cizoložníci a cizoložníka zbičujte, každého z nich sto ranami! A necht' vás nepojme vůči nim lítost, s ohledem na náboženství Boží, věříte-li v Boha a v den poslední. A necht' skupina věřících je svědkem trestu jejich.

3 A cizoložník se smí oženit jedině s cizoložnicí nebo modloslužebnicí a cizoložnice se smí vdát jedině za cizoložníka nebo modloslužebníka – a takové sňatky jsou věřícím zakázány.

4 Ty, kdo vrhají podezření na počestné ženy a pak nepřivedou čtyři svědky, zbičujte osmdesáti ranami a nepřijímejte od nich již nikdy žádné svědectví, neboť to jsou hanebníci –

5 kromě těch, kdož se potom budou kát a napravit se. Bůh věru je odpouštějící, slitovný.

6 U těch, kdož vrhají podezření na manželky své a nemají proti nim svědky kromě sebe samých, necht' svědectví každého z nich sestává ze čtyřnásobného svědectví při Bohu, že vskutku jsou pravdomluvní,

7 a pátým svědectvím dosvědčí, že svolávají na seb prokletí Boží, ukáže-li se, že jsou lháři.

8 A bude odvrácen od ženy trest, jestliže ona čtyřikrát při Bohu dosvědčí, že žalobce patří vskutku mezi lháře,

9 a pátým svědectvím dosvědčí, že svolává na sebe hněv Boží, ukáže-li se, že žalobce mluvil pravdu.

